

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 18. 2014. С. 172–211.

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Олександр СИТНИК, Андрій БОГУЦЬКИЙ,
Марія ЛАНЧОНТ, Тереза МАДЕЙСЬКА,
Руслан КОРОПЕЦЬКИЙ, Олена ТОМЕНЮК*

ВАНЖУЛІВ I – ОПОРНА ПАЛЕОЛІТИЧНА ПАМ'ЯТКА ВОЛИНО-ПОДІЛЛЯ¹

Пам'ятка Ванжулів I розташована на правому березі р. Буглівка в с. Ванжулів Лановецького р-ну Тернопільської обл. (рис. 1, 2). Це район, де відкриті і досліджені палеолітичні пам'ятки Буглів V, Ванжулів-Кар'єр та ін. [Ситник, 2000]. Геоморфологічно це привододільна частина Хмельницького плато Поділля [Цись, 1962] – відроги Авратинської височини з дуже розчленованим рельєфом і цікавою геологічною будовою, на що вперше звернув увагу В. Ласкарев [Ласкарев, 1903, 1914], виділивши тут буглівські верстви, які є перехідними між баденом і сарматом. Перехідними між волинськими і подільськими типами будови лесових відкладів є і розрізи лесів цього району. Тут добре представлені верхньоплейстоценові леси, проте водночас наростає потужність лесів середнього плейстоцену [Богуцький, Волошин, 2012]. Характерною ознакою лесово-грунтової серії району є її інтенсивна деформованість різновіковими палеокріогенними процесами.

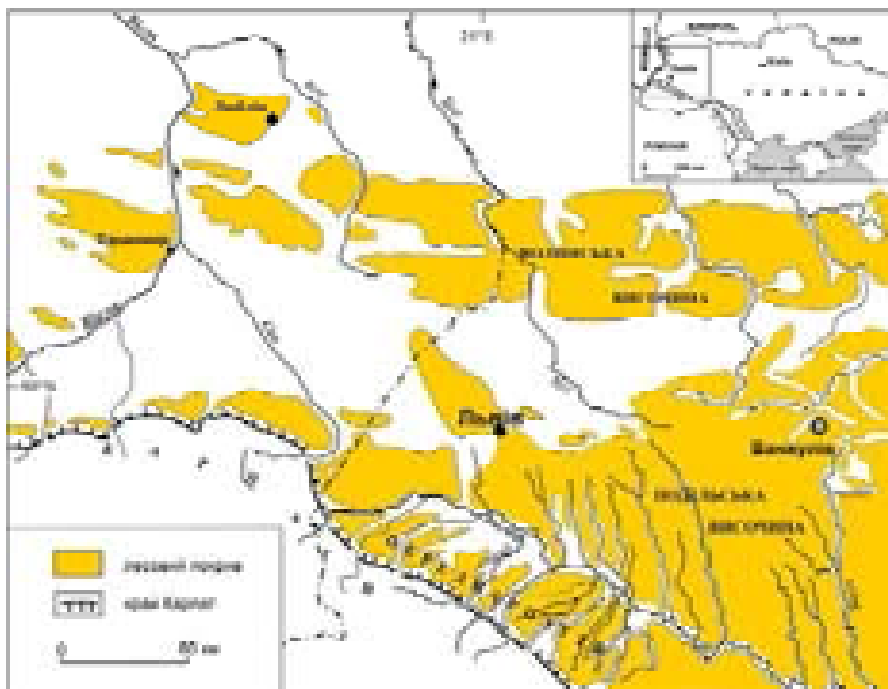

Рис. 1. Стоянка Ванжулів I (Замчисько) на карті розповсюдження лесів на заході України і прилеглих районах Польщі

Fig. 1. Vanzhuliv I (Zamchysko) on the map of distribution of loess deposits of the west of Ukraine and adjacent territories of Poland

¹ Стаття написана в рамках виконання міжнародного проекту “Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpackiej – studium zmian środowiska zachodniej Ukrainy i południowo-wschodniej Polski w plejstocenie i ich wpływu na pierwotne osadnictwo oraz szlaki migracji (na podstawie stanowisk lessowych i jaskiniowych)”, який профінансований Міністерством науки і вищої школи Польщі (грант № 691/N-Ukraine/2010/0). Керівник проекту – проф. Марія Ланчонт (Університет Марії Кюрі-Склодовської, Люблін).

Пам'ятка розміщена на високому правому березі р. Буглівки, в ур. Замчисько або Бригадирщина, в західних околицях села (рис. 3), на місці молодого соснового лісу (самосів) на вершині плато поміж селами Ванжулів та Білозірка. Річка Буглівка впадає в р. Жирак, а та – в Горинь. Остання вливається у Прип'ять, яка є правобережною притокою Дніпра. Отже, стоянка фактично відноситься до басейну Дніпра, хоч неподалік – на Авратинській височині беруть початок річки, що належать до басейну Дністра і Південного Бугу (рис. 2).

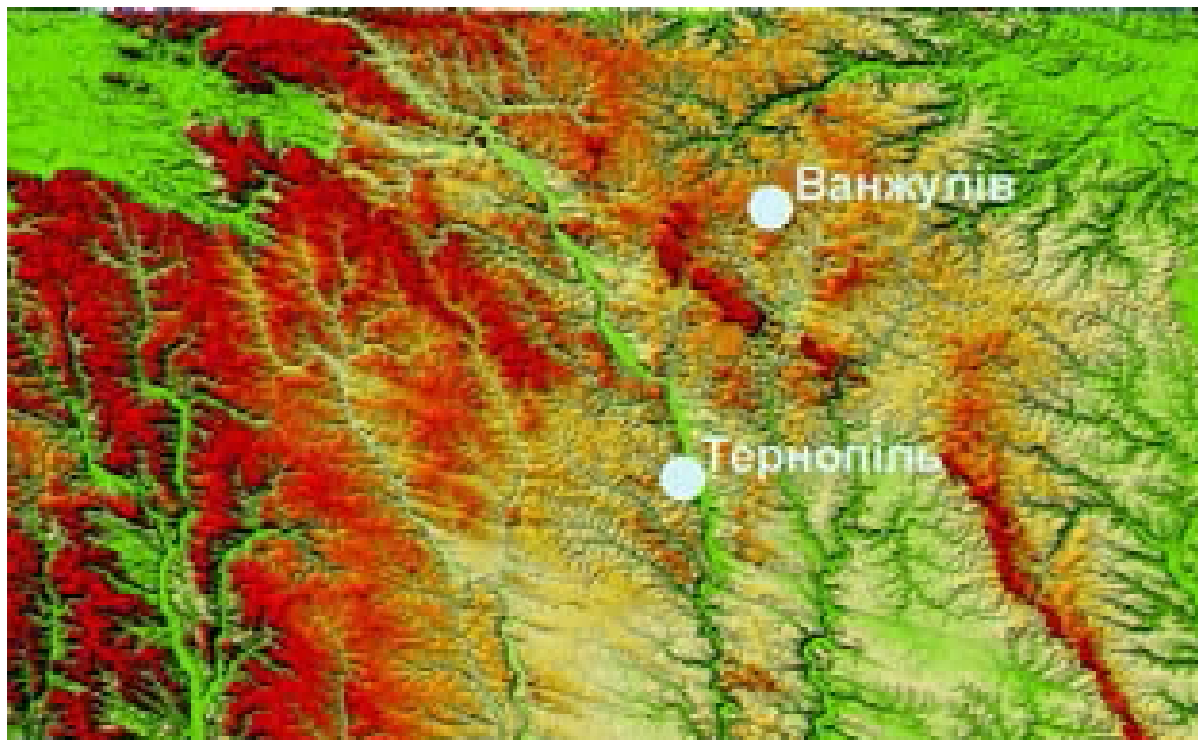

Рис. 2. Стоянка Ванжулів I на карті рельєфу Північного Поділля
Fig. 2. Site Vanzhuliv I on the map of relief of Northern Podillia

Стоянка відкрита розвідками М. Левчука у 1986 р. У 1989 р. проведено шурфування експедицією Тернопільського краєзнавчого музею під його керівництвом. Тоді ж було закладено невеликий розкоп розмірами 6×4 м (24 м²). У 1990 р. розкоп розширено до 68 м² (рис. 4). Внаслідок цих робіт виявлено перевідкладений шар I фінального палеоліту, культурний шар II періоду пізнього палеоліту і культурний шар III мустьєрського часу. У 1995–1996 рр. до північно-східного кута розкопу I зроблена прирізка 4×4 м (16 м²). Таким чином, усі три культурні горизонти вивчені на площі 84 м² (рис. 5). Про основний культурний шар II верхнього палеоліту М. Левчук написав лише короткі тези і невелику статтю [Левчук, 1990, 1997]; матеріали шару III частково опубліковані у монографії О. Ситника (2000).

Наступний етап вивчення цієї пам'ятки розпочався у 2009 р., коли група геологів (А. Богуцький, О. Томенюк, М. Ланчонт, Т. Мадейська) та археологів (О. Ситник і Р. Коропецький) заклали невеликий шурф на місці правої стінки розкопу 1996 р. Тоді ж, крім опису розрізу шурфа, відібрані зразки на термолюмінісцентний та інші аналізи (рис. 31). Основний, II, культурний шар за даними термолюмінісцентного аналізу, проведеного в лабораторії університету Марії Кюрі-Склодовської у 2009 р. аналітиком Я. Кусяком, має вік 24–26 тис. р., за даними лабораторії Гданського університету (аналітик С. Федорович, 2014 р.), його вік оцінюється у 32 тис. р. Остання дата більше відповідає технологічним характеристикам артефактів II шару.

Археологічні роботи на пам'ятці Ванжулів I (Замчисько) відновлено у 2013 р. Палеолітичною експедицією Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України під керівництвом О. Ситника. Мета робіт на пам'ятці полягала у планіграфічній та культурно-

хронологічній атрибуції індустрії культурних шарів I–III, а також уточнення палеогеографічних умов формування відкладів та їхньої стратиграфії (рис. 6). У цій статті розглянуто головні результати досліджень 2013 р.

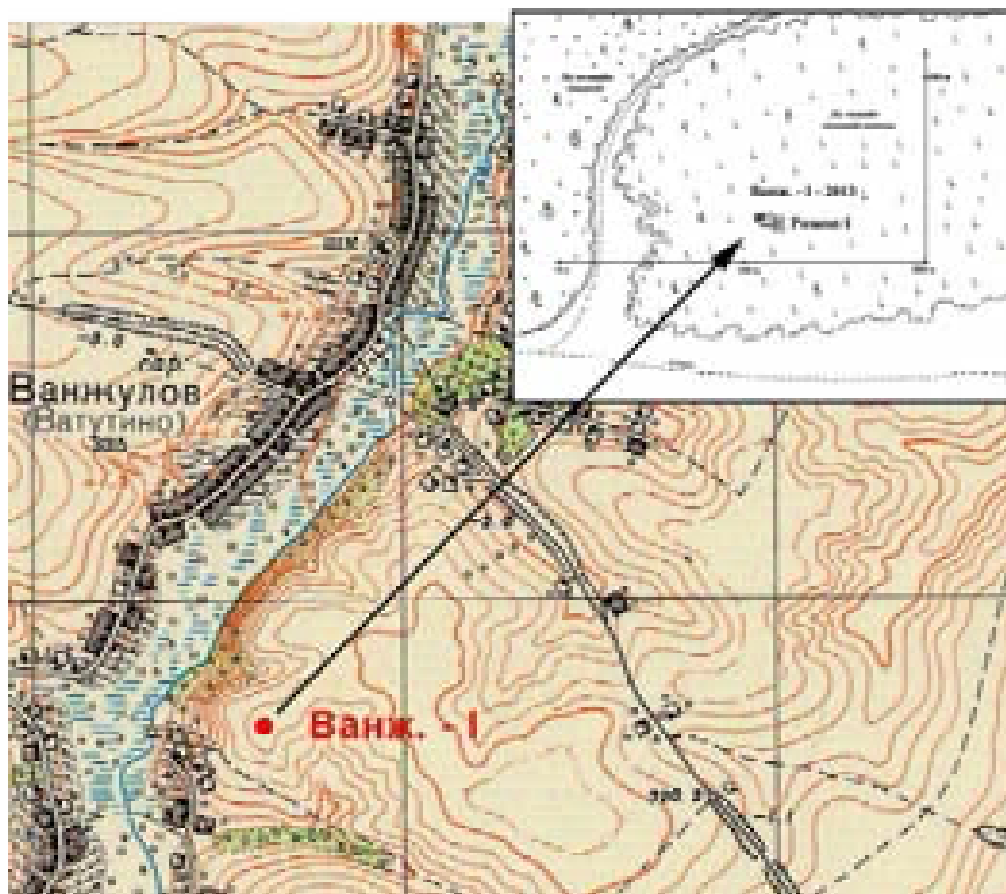

Рис. 3. Розташування пам'ятки Ванжулів I в урочищі Замчисько. 2013 р. Місце розкопу I
Fig. 3. Location of site Vanzhuliv I in Zamchysko Place. 2013. Place of excavation area I

Розкоп I розташований на вершині урочища Замчисько. На сьогодні ця ділянка колишнього (1990 р.) орного поля заросла хаотичним лісонасадженням сосни, зрідка диких яблунь та груш, шипшини. Від розкопу 1996 р. залишився неглибокий котлован зі слідами зачищень 2009–2011 років.

Вирішено розширити розкоп 1996 р. з трьох сторін – північної, східної і південної (рис. 5–7). Фактично закладено новий розкоп на старому, але значно більших розмірів – 8×7 м (56 м²) (розкоп 1996 р. займав 4×4 м (16 м²)). Отже, нова площа досліджень 2013 р. склала 40 м² (рис. 5). Загалом вивчено стратиграфічні та палеотопографічні умови залягання артефактів, характер тафonomії фауністичних решток тощо.

Наводимо геологічний опис нашарувань північної стінки розкопу I 2013 р. (рис. 8, 31).

Сучасний ґрунт. Гумусовий (А) горизонт антропогенно порушений і представлений, фактично, орною частиною. Складений суглинками темно-сірими, щільними, але пористими, зернистими (діаметр зерен до 0,5 см). Суглинки переповнені корінням рослин і ходами землерийв. Нижній контакт різкий. У нижній частині горизонту плями жовто-бурих суглинків.

Потужність, м
0–0,28 м

Глювіальний (В) горизонт. Складений суглинками щільними, призматичними, бурими, озалізненими, пористими, з білястою підзолистою присипкою. Нижній контакт ясний, місцями язиковатий. 0,28–0,60 м

Наведений профіль сучасного ґрунту, швидше за все, сформований під лісом, тобто ґрунт є лісовим. Його потужність змінна (місцями до 0,50 м), проте головні морфологічні риси зберігаються. Під лісовим ґрунтом в розрізі залягає $V_{\text{карб., кротов.}}$ сучасного чорноземоподібного ґрунту. Тобто, ми спостерігаємо в розрізі зміну чорноземоподібного ґрунту лісовим.

$V_{\text{карб., кротов.}}$ складений суглинками легкими, пухкими, карбонатними, кротовинними (діаметр кротовин до 10 см). Суглинки сірі, жовтувато-сірі, зернисті. Нижній контакт язиковатий. Від язиків через кожні 0,5–0,7 м відходять глибокі вертикальні тріщини, заповнені зазвичай білими карбонатними кірками. Вторинні карбонати часто зустрічаються і в кротовинах. 0,60–0,90 м (місцями до 1 м)

Верхній підгоризонт верхнього горизонту верхньоплейстоценових лесів. Леси легкосуглинисті, супіщані, палеві, однорідні, карбонатні, макропористі, з дутиками діаметром до 5,0 см і кротовинами діаметром до 7,0 см. Нижній контакт язиковатий (гривистий). В нижню частину шару проникають гриви оглеєних нижчезалягаючих суглинків. 0,90 (1,0)–1,65 м

Леси продатовані термолюмінісцентним (TL) методом в лабораторії університету Марії Кюрі-Склодовської, вік порід з гл. 1,6 м – 15 ± 2 тис. р. (LUB-4817). Леси продатовані також у лабораторії Гданського університету, де отримана дата $15,4 \pm 2,3$ тис. р.

Дубнівський ґрунт за розрізом неоднорідний. У верхніх 0,25 м складений суглинками сірими, голубувато-сірими, оглеєними, пліквативно деформованими. В шарі проглядаються складної форми лінзи сизих оглеєних суглинків, вологих, карбонатних, з плівками озалізнення по периметрах. Тут також немало щільних карбонатних новоутворень. Озалізнення плямисте і типу кілець Лізеганга (концентрично-трубчасте, по рослинності). *З підгоризонтом пов'язаний II (верхньопалеолітичний) культурний шар.* Перехід поступовий, за зникненням явних ознак пліквативної (соліфлюкційної) деформованості. 1,65–2,0 (2,1) м

У нижніх 0,25 м дубнівського ґрунту суглинки подібні до описаних, але однорідніші, менш деформовані, з меншою кількістю залізистих новоутворень. Вони щільні, макропористі, вологіші. Перехід поступовий.

З гл. 2,0 м отримана TL-дата 23 ± 3 тис. р. (LUB-4818). За даними лабораторії Гданського університету для цього горизонту є дата $32,6 \pm 4,8$ тис. р.

Зауважимо, що описаний горизонт несе подеколи ознаки будови рівненського підгоризонту, у зв'язку з чим потребує ретельнішого обґрунтування віку.

Нижній горизонт верхньоплейстоценових лесів. Суглинки жовтувато-сірі, карбонатні, макропористі, з трубчастим карбонатним псевдоміцелієм, вологі, щільні, однорідні. Лише в нижній приконтактовій частині видно ознаки соліфлюкційної деформованості. В шарі багато смуг і плям бурого озалізнення. 2,0 (2,1) – 2,4 (2,5) м

Нижній контакт ясний, хвилястий, підкреслений смугою бурого озалізнення. Швидше за все, він ерозійний.

З гл. 2,3 м отримана TL-дата 23 ± 3 тис. р. (LUB-4819). Дата, ймовірно, омолоджена, за визначенням С. Федоровича 2014 р., ці

суглинки мають вік $60,2 \pm 9,0$ тис. р. У нижній (приконтактовій) частині шару трапляються окремі артефакти III культурного шару.

Педоседимент горохівського викопного ґрунтового комплексу. Представлений лінзами темно-коричневих (з червонуватим відтінком) суглинків – залишків горизонту А з максимальною потужністю до 0,10 м. З цієї лінзи (гл. 2,6 м) отримана TL-дата 24 ± 3 тис. років (LUB-4820) – рис. 31. Вона, очевидно, дуже занижена, оскільки вік гумусового горизонту горохова в цьому районі складає близько 70–90 ka BP [Ситник, Богущький та ін., 2011, с. 257–279]. Це могло бути викликано впливом кріогенезу, а також значними домішками у соліфлюкційному шарі молодших порід тощо.

2,4 (2,5) –
2,6 (2,7) м

В шарі зустрічаються також малопотужні (кілька сантиметрів) лінзи червонувато-бурих суглинків ймовірного ілювіального (В) горизонту горохівського комплексу. Весь шар деформований, лінзоподібно побудований, безкарбонатний (лише по тріщинах констатуються вторинні карбонати).

З педоседиментом пов'язаний III культурний шар (мустье) Ванжулова. Час його формування варто пов'язувати з післягорохівською соліфлюкцією – нижньою частиною нижнього горизонту верхньоплейстоценових лесів. Його можна корелювати з середньопалеолітичним культурним шаром Пронятин, який також знаходиться в надгорохівській соліфлюкційній пачці.

Нижній контакт різкий, нерівний, швидше за все, ерозійний.

Верхній горизонт середньоплейстоценових лесів. Суглинки легкі, пилуваті, сірі, зеленувато-сірі внаслідок оглеєння, бурі, жовтувато-бурі внаслідок озалізнєння. Суглинки піщаністі, відмічаються також тонкі (кілька міліметрів) піщані прошарки. Товща строкато забарвлена, шарувата. Шаруватість горизонтальна і хвилясто-горизонтальна. В шарі немало дутиків (до 5 см діаметром), трубчастого псевдоміцелію. На гл. 2,8–3,8 м, можливо, середньоплейстоценовий похований діяльний шар (ПДШ).

2,6 (2,7) м – до
дна шурфа
(гл. 6,4 м)

З гл. 3,0 м отримана TL-дата 150 ± 30 тис. р. (LUB-4821).

Переходимо до характеристики культурних шарів.

КУЛЬТУРНИЙ ШАР III

Тафономічні особливості. Культурний шар мустьєрської доби залягає на глибині 2,35–2,60 м від рівня денної поверхні і приурочений до надгорохівської соліфлюкційної пачки та частково верхньоплейстоценових лесів. Дуже важливо, що поблизу на привододільних ділянках сусідньої пам'ятки Буглів V є відносно добре збережений генетичний профіль горохівського комплексу, продатований термолюмінісцентним методом ($94,16 \pm 13,69$, $114,91 \pm 16,51$, $126,15 \pm 19,21$, 110 ± 14 , 126 ± 16 тис. років) [Богущький, Ситник та ін., 2014]. Генетичний профіль цього ж педокомплексу добре зберігся і в розрізі Ванжулів-Кар'єр. При цьому у верхній частині гумусового горизонту комплексу зустрінуто декілька середньопалеолітичних артефактів. У розрізі Ванжулів-Кар'єр детально вивчено інженерно-геологічні особливості порід [Богущький, Волошин, 2012].

Культурний шар III залягає нижче верхньопалеолітичного шару II приблизно на 70–100 см, що обумовлено палеорельєфом. Він знаходиться у надгорохівській соліфлюкційній пачці і корелюється з мустьєрськими шарами Ігровиці I, Великого Глибочка I і Пронятин. Швидше за все, мустьєрські мисливці проживали тут під час одного із потеплень, коли формувался один із колодіївських ґрунтів [Łanczont, Bogucki, 2007]. Матеріали культурного шару III як за планами попередніх розкопок, так і за дослідженнями 2013 р., не

створюють скупчень, які можна було б трактувати як антропогенні цілеспрямовані явища (рис. 9). Навпаки, представлені крем'яні вироби хаотично “розсіяні” по усій дослідженій площі в шарі потужністю 20–30 см (рис. 10).

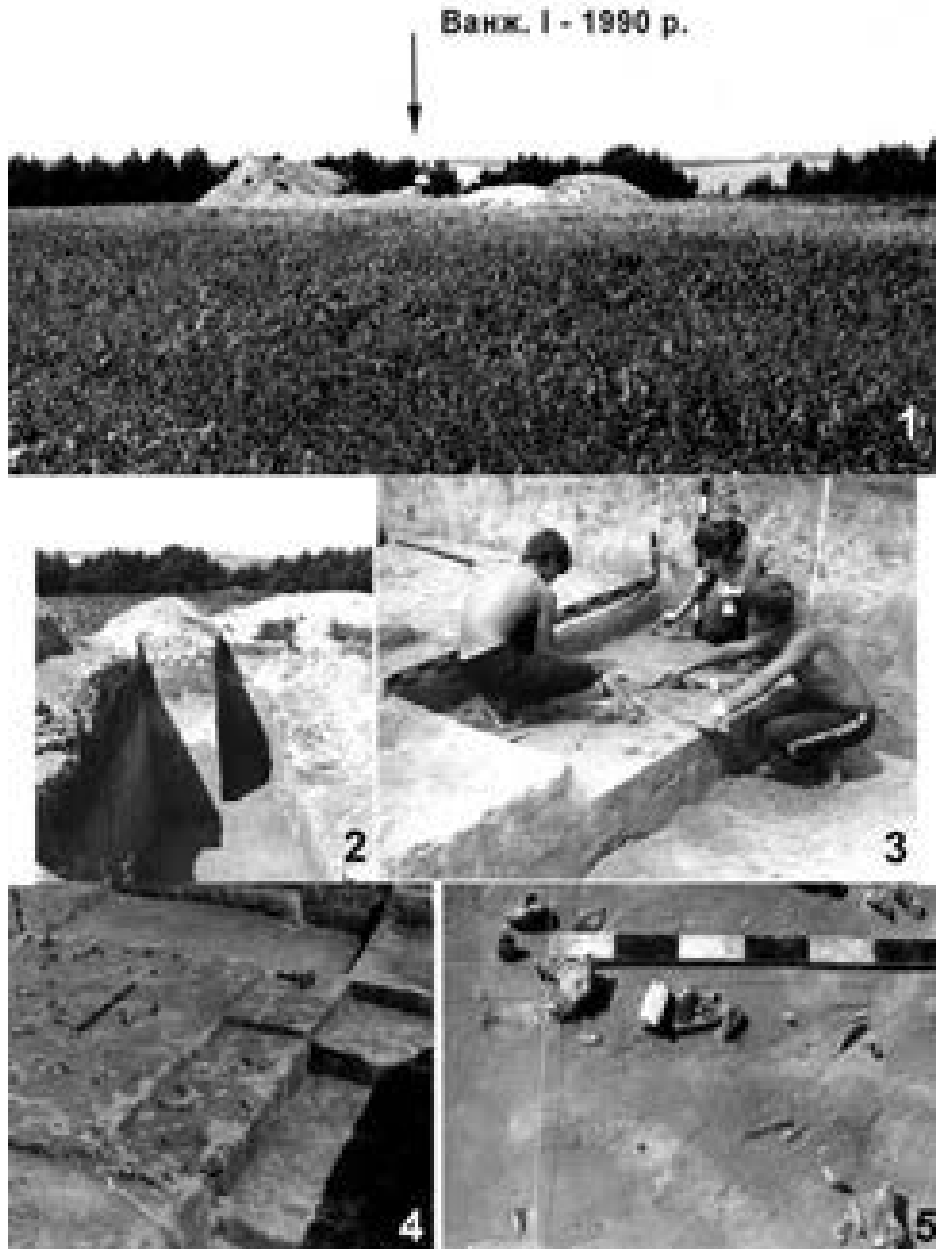

Рис. 4. Пам'ятка Ванжулів I. 1 – місце розкопу 1990 р.; 2 – розкоп 1990 р.; 3 – розчистка культурного шару II; 4, 5 – культурний шар II (фрагмент)

Fig. 4. Site Vanzhuliv I. 1 – place of excavation area 1990; 2 – excavation area 1990; 3 – clearing of cultural layer II; 4, 5 – cultural layer II (fragment)

Стан збереження. Слід підкреслити, що всі крем'яні вироби мають дуже пошкоджений вигляд. Руйнування матеріалу відбувалося, очевидно, під час розвитку соліфлюкційних процесів торчинського палеокріогенного етапу [Богущкий, 1990] на початку верхнього плейстоцену (рис. 31). Сучасних пошкоджень немає, оскільки всі кремені виявлені *in situ*, під двометровою товщею не порушених верхньоплейстоценових нашарувань.

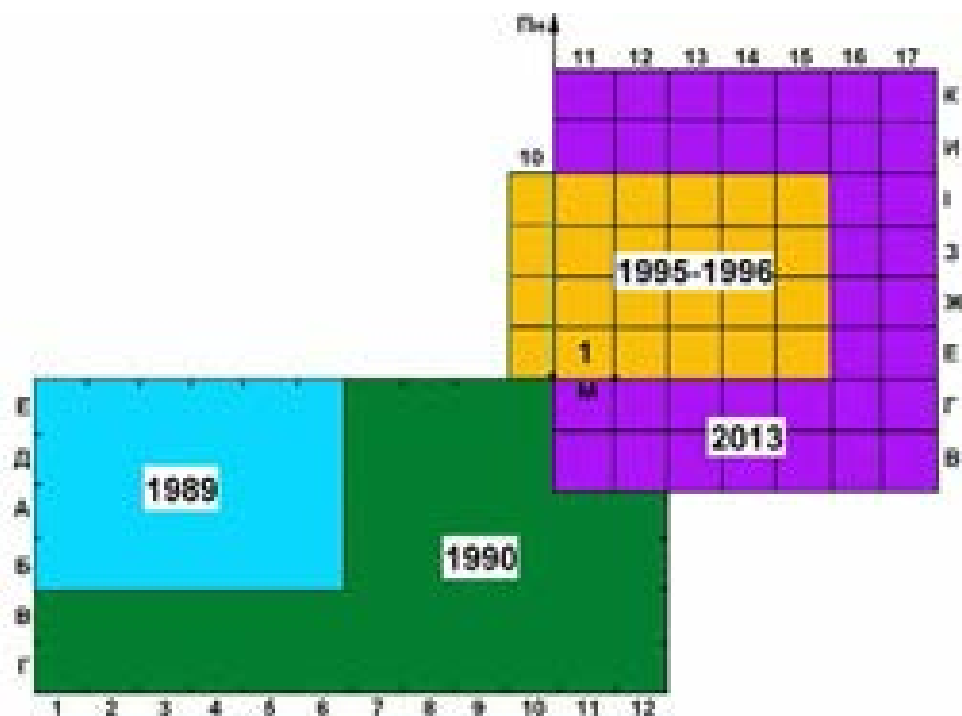

Рис. 5. Ванжулів I. Загальний план розкопів
Fig. 5. Vanzhuliv I. General plan of excavated area

Рис. 6. Ванжулів I. 2013 р. Загальний вигляд розкопу. Вид із заходу
Fig. 6. Vanzhuliv I. 2013. General plan of excavated area. View from the west

Усі крем'яні предмети вкриті товстою кіркою патини, на якій висвічуються плями і пасма оксидів заліза (від жовтого до червоно-бурого відтінків) (рис. 15). Жоден кремій не зберігся повністю у первісному вигляді. Більшість із них розламані навпіл чи розшаровані поздовжньо, надщерблені і покриті ямками і кавернами внаслідок звітрення. У колекції є багато виробів, які не можуть бути визначені за морфологією, типологією і первісними розмірами. Неясна приналежність до тієї чи іншої категорії

інвентарю – нуклеусів, пластин, відщепів. Більше 80 % – невизначальні дрібні уламки нуклеусів чи сколів.

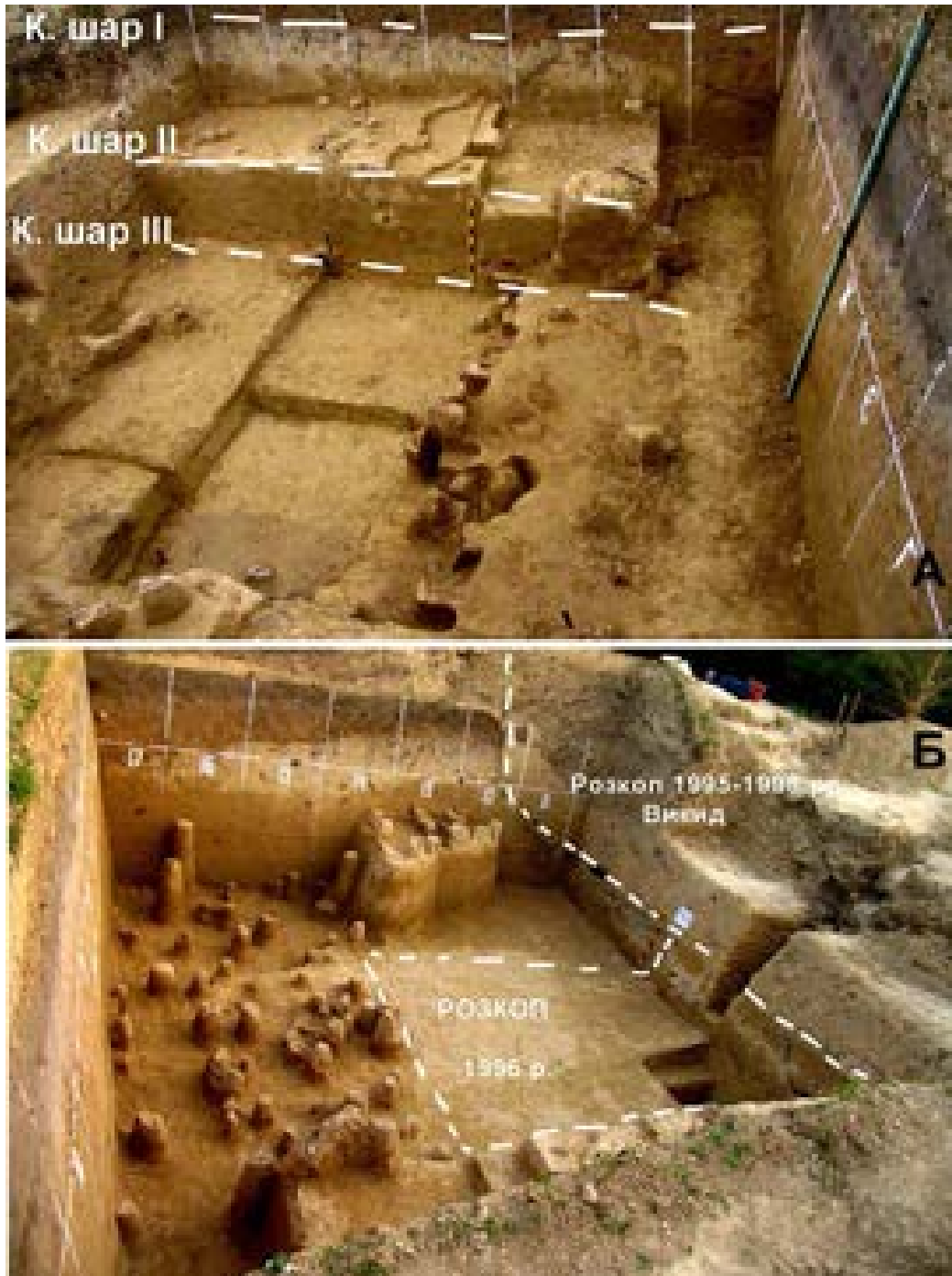

Рис. 7. Ванжулів I. 2013 р. Загальний вигляд розкопу. А – вигляд з півдня; Б – вигляд з півночі
Fig. 7. Vanzhuliv I. 2013. General view on excavated area. A – view from the south; Б – view from the north

Зазначимо при цьому, що весь матеріал містився у суглинистому горизонті, підстелений і вкритий метровими шарами лесоподібних відкладів, а також він не міг бути перенесений на значну відстань, оскільки знаходився на привододільному схилі. Причиною руйнування крем'яних речей стали, очевидно, кліматичні фактори під час тривалого перебування на поверхні під дією природних агентів.

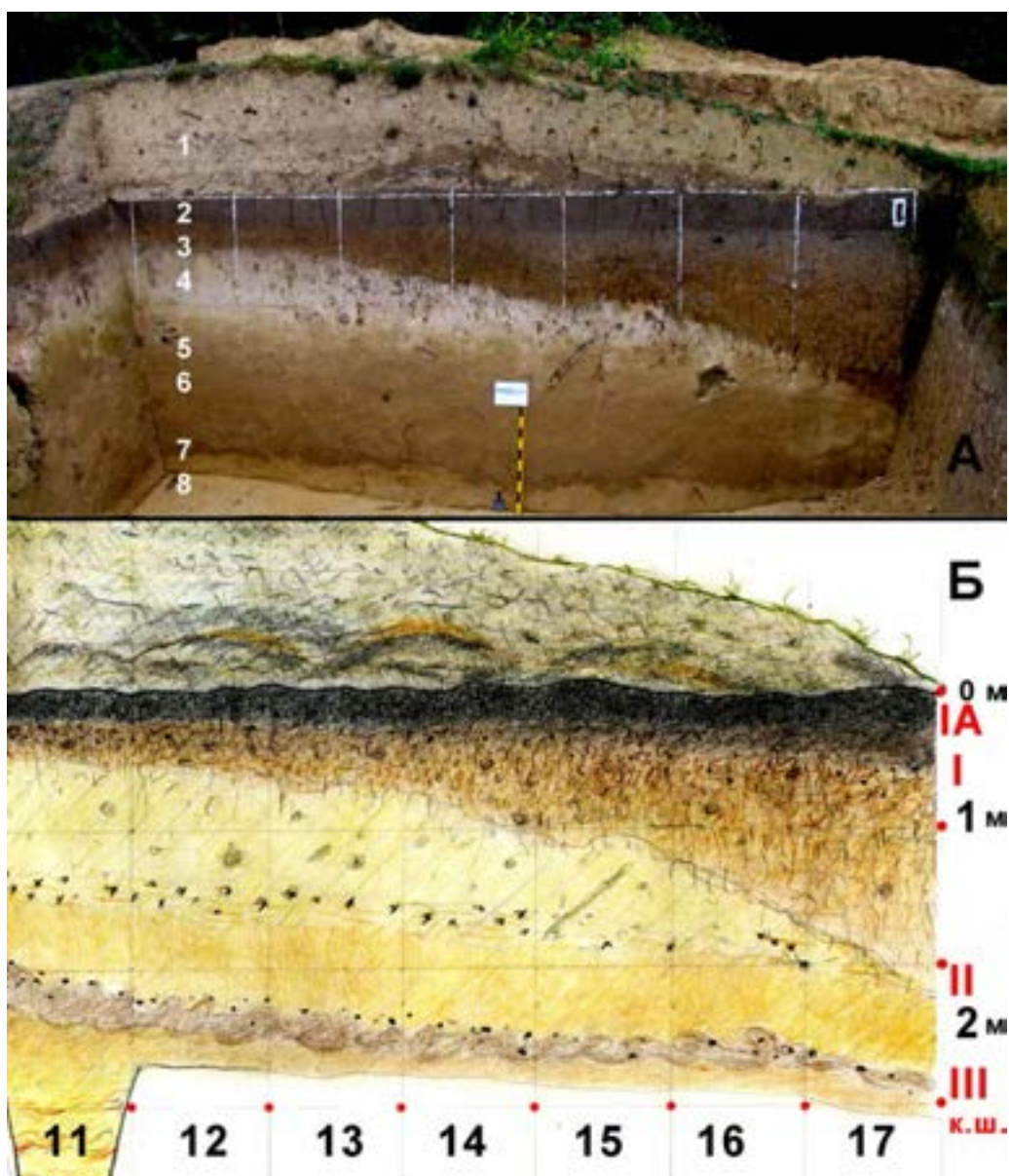

Рис. 8. Розкоп 2013 р. Північна стінка. Стратиграфія: А – фото: 1 – викид розкопів 1995–1996 рр.; 2 – горизонт А сучасного ґрунту; 3 – горизонт В сучасного ґрунту – рівень культурного шару I; 4 – верхньоплейстоценовий лес; 5–6 – наддубнівська соліфлюкційна пачка – рівень культурного шару II; 7 – надгорохівська соліфлюкційна пачка – рівень культурного шару III; 8 – середньоплейстоценовий лес; Б – рисунок відкладів північної стінки з позначенням місця культурних шарів

Fig. 8. Excavation area from 2013. Northern wall. Stratigraphy: A – photo: 1 – ground from excavation areas from 1995–1996; 2 – horizon A of modern soil; 3 – horizon B of modern soil – level of cultural layer I; 4 – Upper Pleistocene loess; 5–6 – solifluctional pack above Dubno fossil soil – level of cultural layer II; 7 – solifluctional pack above Horokhiv fossil soil – level of cultural layer III; 8 – Middle Pleistocene loess; Б – picture of deposits of northern wall with marked places of cultural layers

Отже, майже кожен кремій зазнав дуже сильного впливу мерзлотних процесів після того, як поселенці (неандертальці?) залишили стоянку. Можна припустити, що довший час артефакти перебували на поверхні – під впливом коливань температури, криогенезу, опадів, талих вод тощо. Процес їхнього захоронення проходив дуже повільно, оскільки лес, який навівався вітром, постійно локально перевідкладався під дією дощових і талих вод і, можливо,

вітру. Кожну зиму під дією сильних морозів кремені тріскались і розсипалися, а потім внаслідок бур і великих злив кремені та їхні фрагменти проникали на різні глибини та віддалялися на різну відстань один від другого.

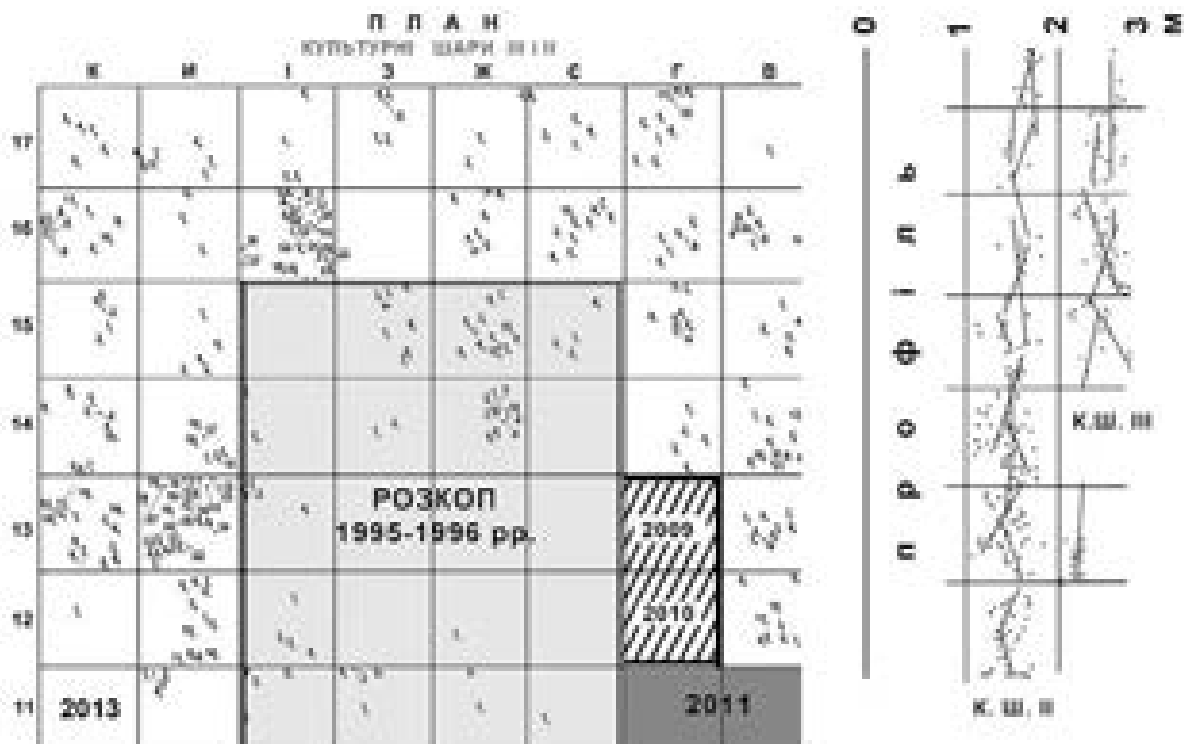

Рис. 9. Ванжулів I. 2013. План та профіль розміщення артефактів культурних шарів II і III
 Fig. 9. Vanzhuliv I. 2013. Plan and profile of location of artifacts from cultural layer II and III

ОПИС АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

У техніко-типологічному аспекті повноцінно описати колекцію важко. Можна лише виявити сліди радіального і паралельного огранення фрагментів нуклеусів, частини сколів, які нагадують левалуазькі вироби, що разом зі стратиграфією пам'ятки дозволяє датувати III культурний шар Ванжулова I загалом мустьєрським періодом.

Загальна колекція крем'яних артефактів розкладена нами на такі головні техніко-морфологічні категорії: нуклеуси та нуклеоподібні уламки – 8, вироби з вторинною обробкою чи знаряддя праці – 13, пластини – 9, відщепи – 65, скалки-луски – 24, уламки різні (фрагменти невизначених сколів чи нуклеусів, природних шматків породи тощо) – 72 екз. Всього: 191 екз.

Нуклеуси та нуклеоподібні уламки – 8 екз. Пренуклеус (рис. 11, 3) на пласкому підчотирикутному шматку крем'яної породи, розщепленої природним способом. Широка чотирикутна ударна площадка підправлена кількома поперечними зняттями. Робоча ділянка розміщена на вузькій торцевій стороні уламка, з якої зроблено кілька попередніх знятть. Типологічно це ядрище можна віднести до одноплощадкових торцевих, але фактично ми маємо шматок природного кременю з кількома пробними (тестовими) ударами.

Нуклеус кінцевої стадії утилізації, частково пошкоджений природним розшаруванням – це призматичний уламок, дрібно огранений у кількох напрямках, демонструючи загалом паралельну техніку сколу з кількох площадок (рис. 11, 4). Поверхня, що не пошкоджена природними процесами, вкрита білою фарфоровою патиною.

Ще один фрагмент нуклеуса (рис. 12, 1) демонструє цілком іншу технологію – двосторонній радіальний тип розщеплення, який ще інакше називають дископодібним. Фактично, це майже половина “диску”, двобічно випуклого, з багатьма пошкодженнями. Найчастіше це вивітрілість поверхні і глибока біла патина з кавернами пошкоджень.

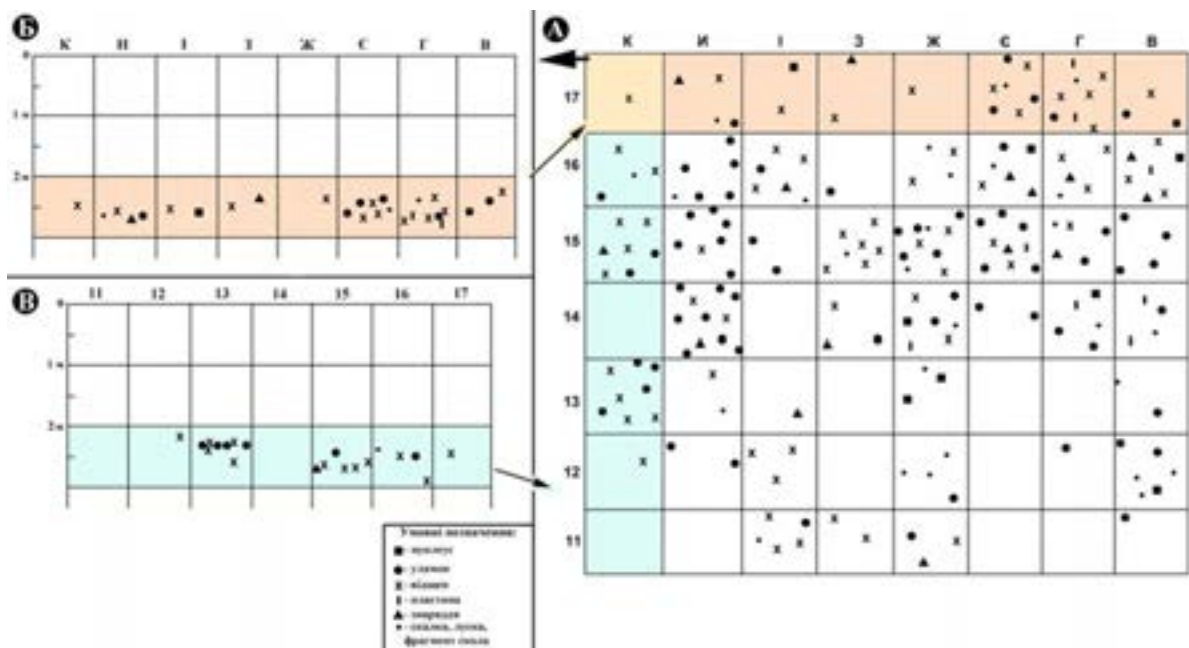

Рис. 10. Ванжулів I. 2013. А – план розміщення культурних решток шару III; Б – профіль розміщення артефактів по смузі квадрату 17; В – профіль розміщення артефактів по смузі квадрату К
 Fig. 10. Vanzhuliv I. 2013. A – plan of location of cultural remains from layer III; Б – profile of location of artifacts by the line of square 17; В – profile of location of artifacts by the line of square K

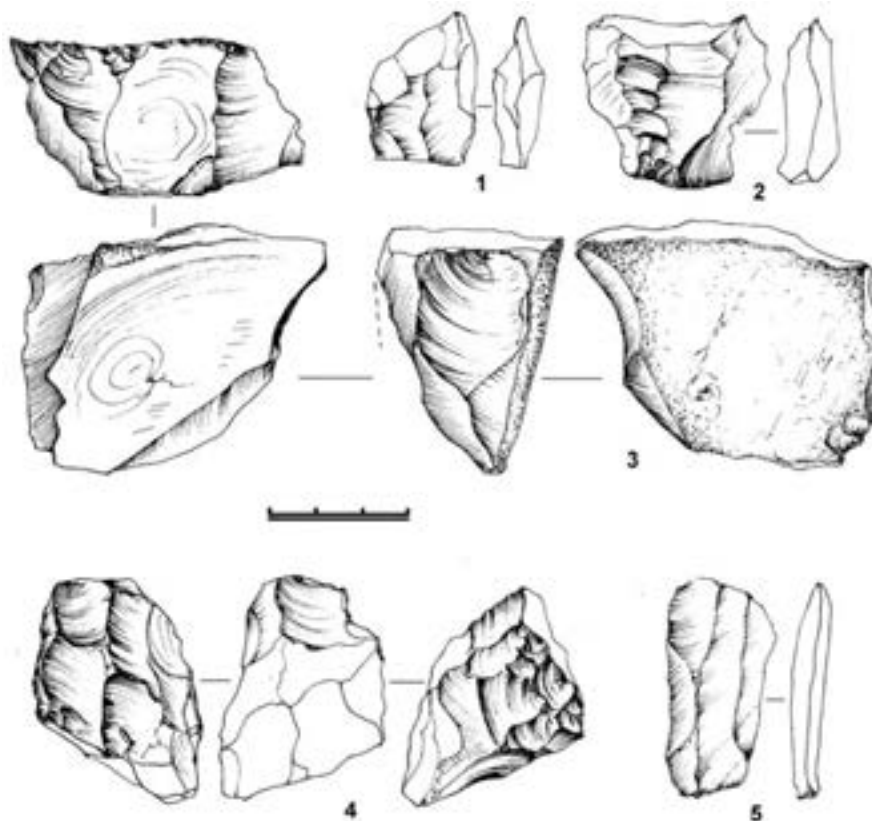

Рис. 11. Ванжулів I. 2013. Культурний шар III. Крем'яні вироби
 Fig. 11. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer III. Flint artifacts

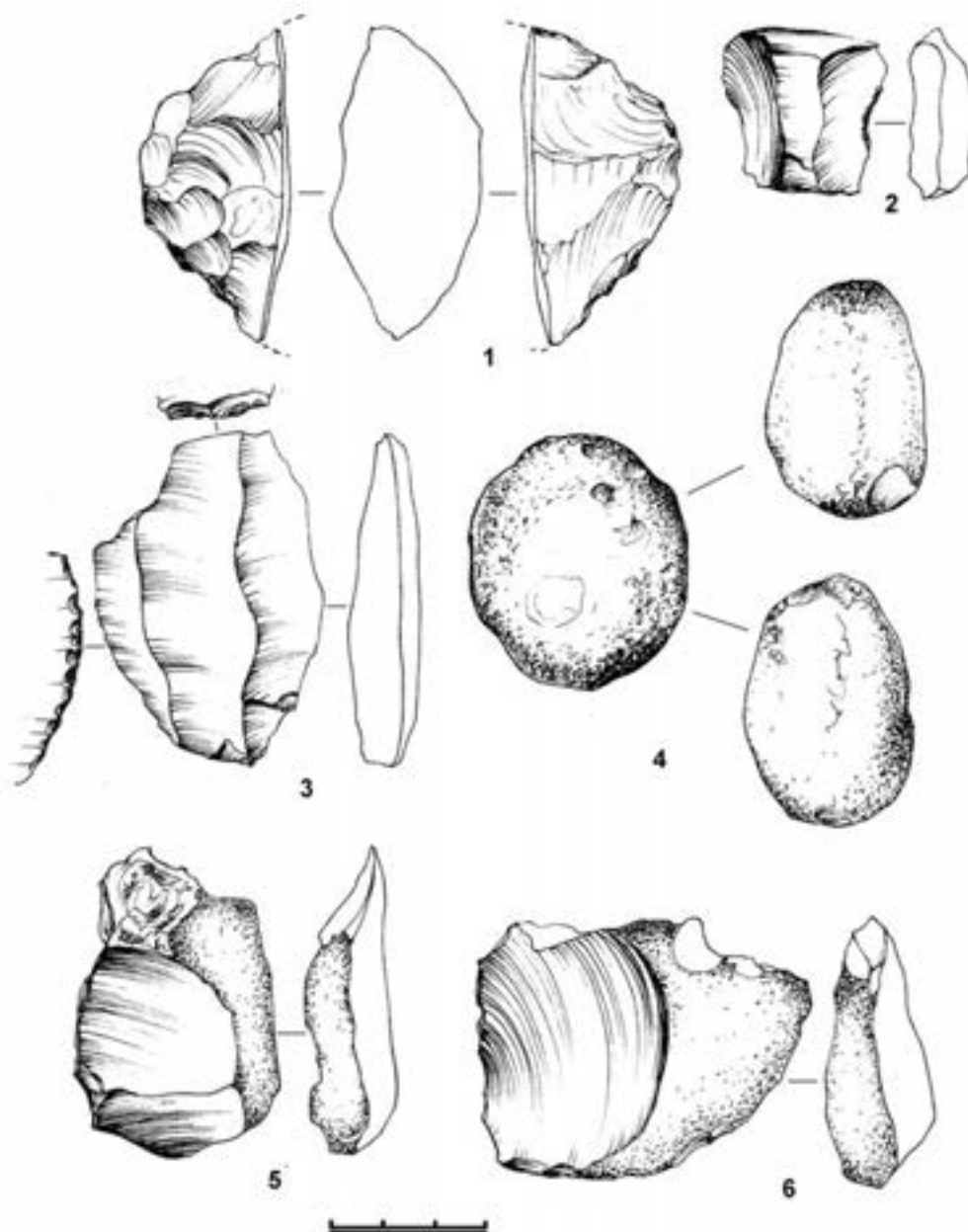

Рис. 12. Ванжулів I. 2013. Культурний шар III. Крем'яні вироби

Fig. 12. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer III. Flint artifacts

Для техніки сколу застосовувалися тверді відбійники. Одним з таких є порівняно невелике жовно кременю з двома полярно виразними робочими ділянками на вужчих торцях периметра овального жовна (рис. 12, 4). Поряд з характерною зірчастою забитістю на місці ударного горбика спостерігаємо невеликі “негативчики” від контрударів. Не виключено, що знаряддя могли використовувати і як ретушер.

В колекції знаходимо ще кілька шматків кременю, з яких колись склалися нуклеуси, але їхні типологічні та морфологічні ознаки невиразні, а самі предмети фрагментарні.

Так само виразних знарядь праці у представленій колекції дуже мало – 13 екз. Це два відбійники (один з яких на вапняковій конкреції), два левалузьких відщепи з ретушшою, два відщепи з ретушшою, скреблоподібне знаряддя, скребло-скобель, скобель, різець-скребок, фрагмент гостроконечника, пластина з зубчато-виїмчастою ретушшою та різцевий скол.

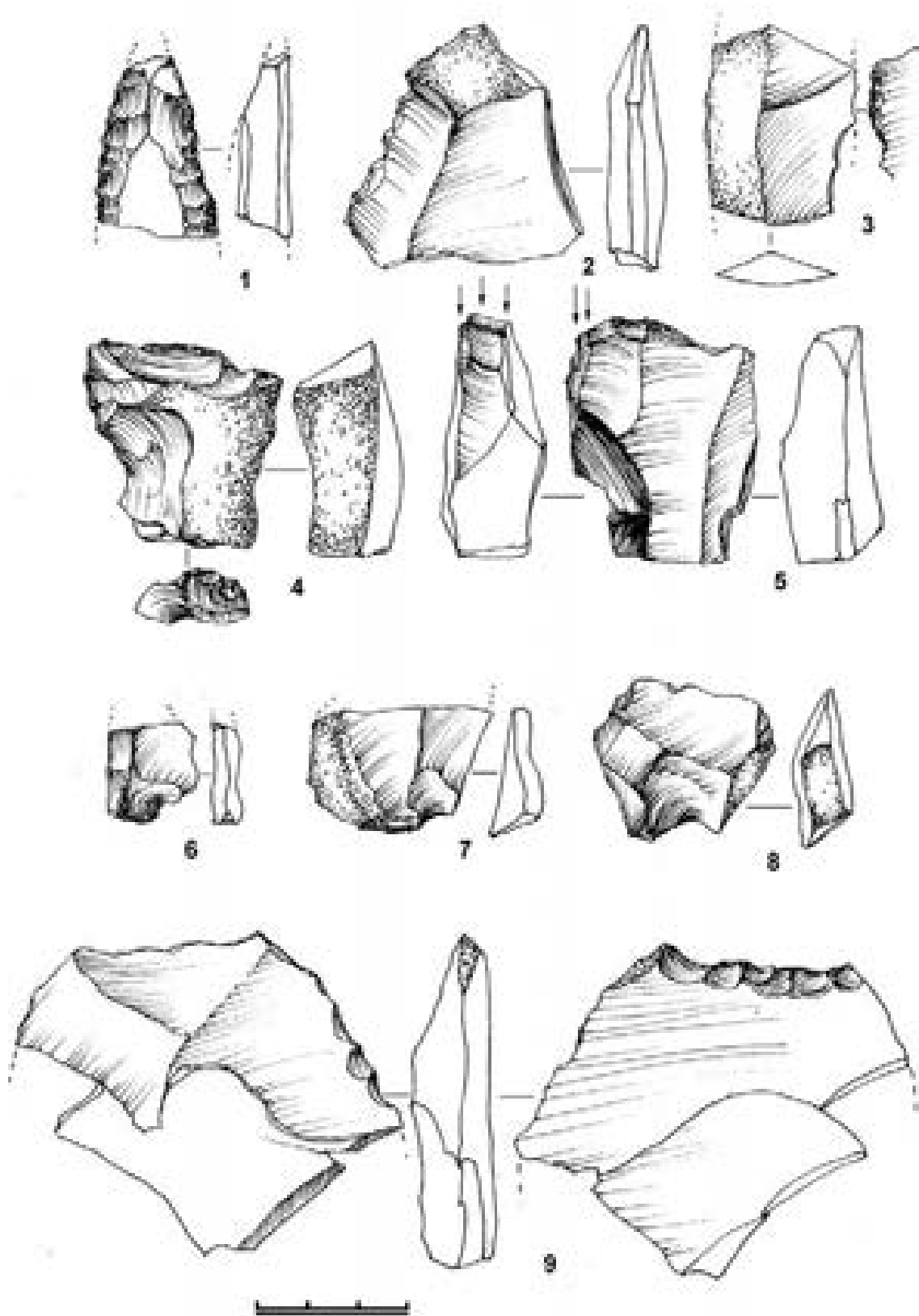

Рис. 13. Ванжулів I. 2013. Культурний шар III. Крем'яні вироби
Fig. 13. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer III. Flint artifacts

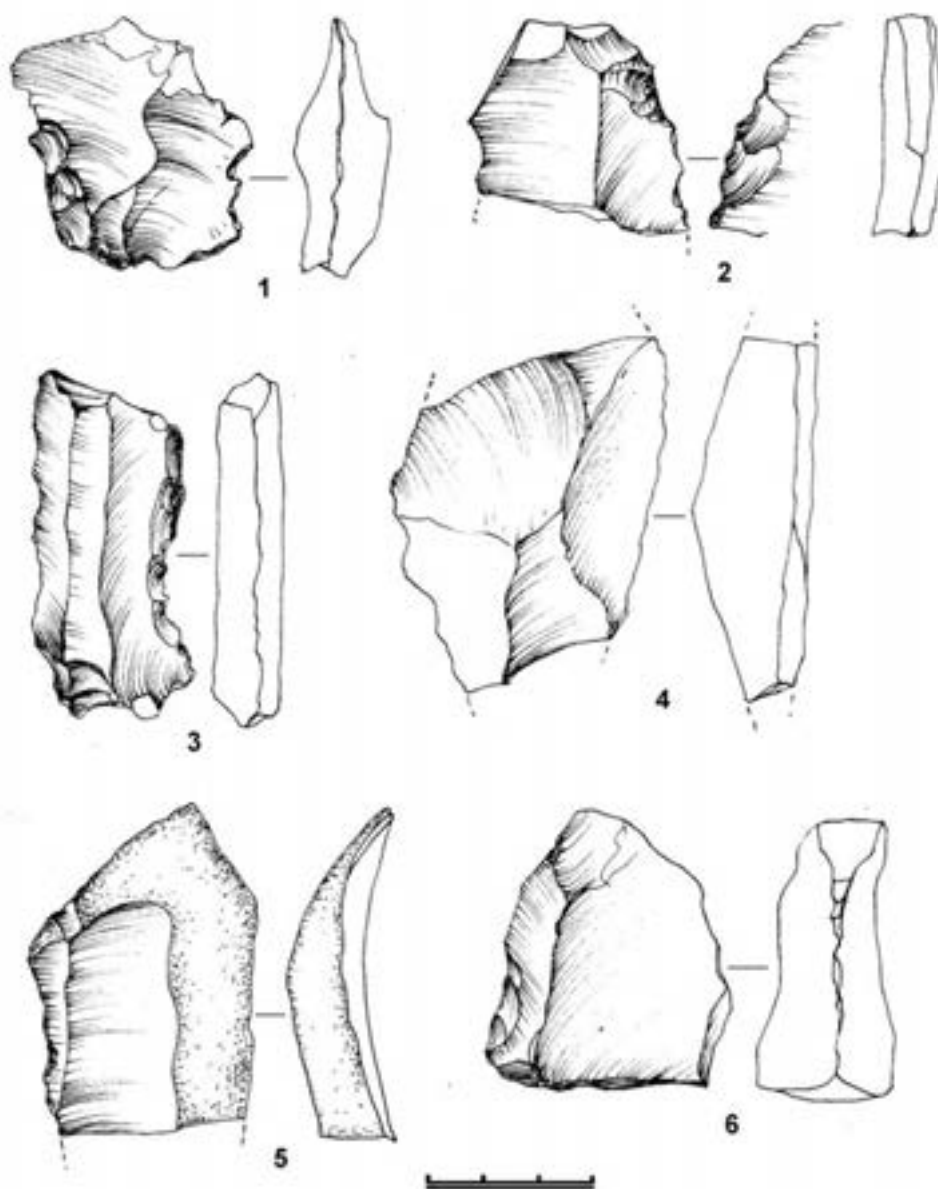

Рис. 14. Ванжулів I. 2013. Культурний шар III. Крем'яні вироби
Fig. 14. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer III. Flint artifacts

Мабуть, найпоказовішим є фрагмент мустьєрського гостроконечника (рис. 13, 1; 15, 3), пошкодженого в стародавні часи. Це верхня термінальна частина знаряддя з обламаним гострим кінчиком, обламаною основою і частково розшарованою поверхнею спинки, але його загалом трикутна форма, видовжені пропорції, а особливо крута вивірнююча ретуш, що вкриває усю спинку, свідчать про безсумнівне типологічне визначення знаряддя. Цей виріб безперечно свідчить про культурну приналежність до епохи мустьє, а точніше – до левалуа-мустьєрської традиції. Останнє можуть підтвердити кілька типових левалуазьких заготовок, окремі з яких мають сліди вторинної обробки. Це відщеп овальної форми, паралельної системи огранення спинки з дещо фрагментованою ударною площадкою, але безперечною вентральною ретушшю на лівому випуклому поздовжньому краю і частковим вентральним потоншенням дистального (поперечного) краю (рис. 12, 3; 15, 1). Можливо, ретуш на поздовжньому краю можна кваліфікувати як акомодацийний елемент притуплення спинки, а протилежний гострий випуклий край як лезо ножа? Скоріше за усе, це знаряддя справді слугувало для різання м'яких

органічних продуктів. Це один з небагатьох майже повністю збережених інструментів культурного шару III.

Один з відщепів левалуазької техніки розщеплення, радіального типу, досить великих розмірів (фрагмент – 6,8×8,0×1,7 см) також має яскраві сліди вторинної обробки, які містяться на широкому поперечному краю з вентральної сторони (рис. 13, 9). Це широка однорядна напівкрута ретуш, що формує прямий, дещо ввігнутий робочий край скребла. В типологічному аспекті, мабуть, цей виріб треба назвати поперечно-вентральним ввігнутим скреблом на радіальному левалуазькому відщепі. До левалуазького типу заготовок треба віднести й інші вироби (рис. 14, 4), наприклад, медіальну частину радіального видовженого відщепу.

Рис. 15. Ванжулів I. 2013. Культурний шар III. Крем'яні вироби (фото)
Fig. 15. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer III. Flint artifacts (photo)

КУЛЬТУРНИЙ ШАР II

Матеріали доброї збереженості. Вони залягали приблизно на 60–80 см нижче контакту горизонту В сучасного ґрунту з паливим верхньоплейстоценовим лесом. Середня глибина – 1,30–1,65 м від нульової. Пов'язаний другий (верхньопалеолітичний) культурний шар з

Одне зубчато-ввігнуте знаряддя спостерігаємо на типовій трьохгранній (спинка) пластині (рис. 14, 3). Локальну підретушовку чи зубчасту ретуш іноді можна помітити на фрагментах відщепів (рис. 14, 1, 2, 5; 13, 2, 3 та ін.). В окремих випадках ця вторинна обробка сумнівна, оскільки нанесена нерегулярно, хаотично і може мати цілком природне походження. Пластин без ретуші дуже мало, але деякі мають цілком завершений – призматично-паралельно-ограничений корпус (рис. 11, 1, 5).

Виникає загальне враження, що домінувала паралельно-призматична техніка первинного розщеплення з досить тісним поєднанням з радіально-дископодібною. Головні заготовки типу широких паралельних відщепів і видовжених пластин відщеплювали як з паралельних нуклеусів, так і з радіальних дископодібних.

В типологічному списку домінують вироби середньопалеолітичного (мустьєрського) ґатунку, хоч з'являються уже й окремі типи верхньопалеолітичного інструментарію. Наприклад, різцеподібне знаряддя на торці зламаної і підправленої масивної пластини (рис. 13, 5) чи скреблоподібний інструмент на вкороченому безсистемно-крайовому відщепі (рис. 13, 4).

Отже, в техніко-типологічному і морфологічному аспектах індустрія III шару є в більшій мірі ще мустьєрської культурної традиції (мустьєрський гостроконечник, скребла-ножі і відщепи, левалуазькі заготовки), але уже зі значним проникненням верхньопалеолітичного пластинчасто-призматичного варіанту розщеплення і появою верхньопалеолітичних типів знарядь (різці і, можливо, скребачки).

верхньою частиною дубнівського викопного ґрунту, порушеного делювіально-соліфлюкційними процесами (рис. 31).

На дослідженій площі виявлено 166 крем'яних виробів, серед яких яскравою серією представлені призматичні нуклеуси, видовжені ножеподібні пластини з підгострюючою ретушшю, скребла і скребачки на пластинах. Окремою групою виділяються кутові та бокові різці, часто на куті зламаної пластини чи на косо-ретушованому торці.

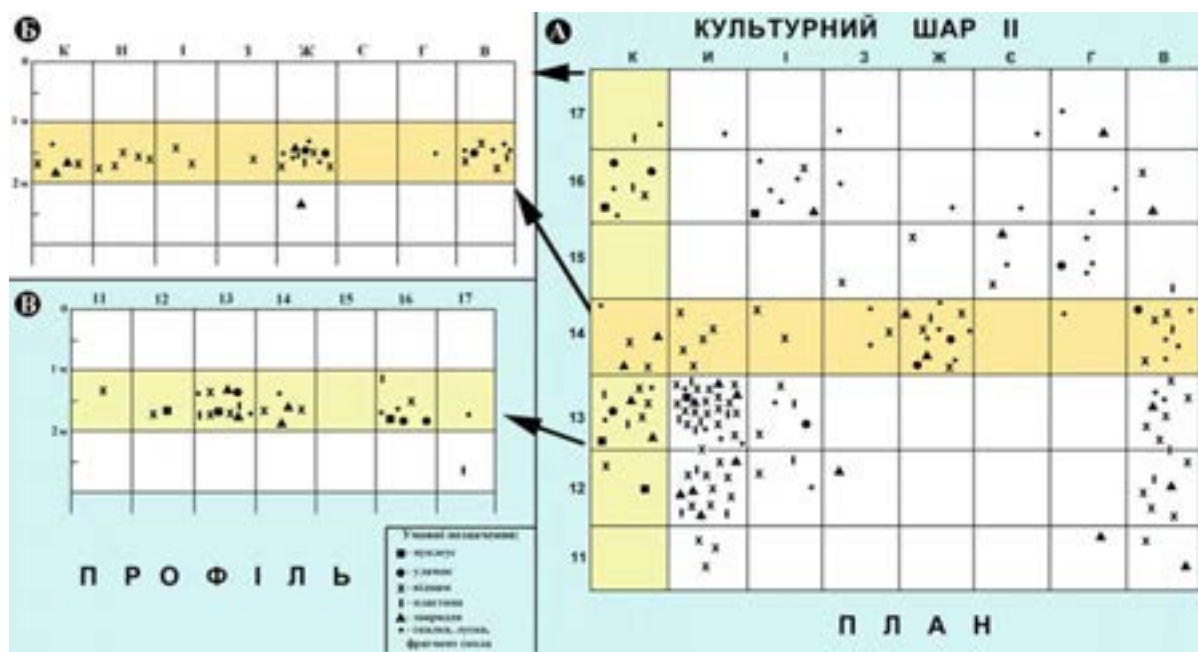

Рис. 16. Ванжулів I. 2013. А – план розміщення культурних решток шару II; Б – профіль розміщення артефактів по смузі квадрату 14; В – профіль розміщення артефактів по смузі квадрату К
 Fig. 16. Vanzhuliv I. 2013. A – plan of location of cultural remains from layer II; Б – profile of location of artifacts by the line of square 14; В – profile of location of artifacts by the line of square K

Весь кремій добре збережений, непатинований, з гострими краями і ребрами, що свідчить про швидкі темпи акумуляції відкладів, які вкрили ці артефакти. Представлені фрагменти нуклеоподібних виробів, великі масивні відщепи з крайовою ретушшю, знаряддя типу скребачок та ін. Деякі відщепи нагадують левалузські вироби, хоча типових форм левалуа немає, як немає і слідів дископодібної техніки – переважає призматична випукла і торцева. Кремені часто фрагментовані під впливом кліматично-температурних зрушень у стародавній час.

Крім того, знайдено декілька фрагментів кісток викопних плейстоценових тварин – здебільшого первісного коня та фрагмент рогу, мабуть, первісного бика (тура). Загалом, за попереднім візуальним спостереженням, комплекс доволі архаїчний і може датуватися початком верхнього палеоліту. Цьому не суперечить і стратиграфічна позиція горизонту.

ОПИС АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Загальна колекція розкопаного матеріалу поділена на такі головні категорії: пренуклеуси-відбійники – 2, пренуклеуси – 2, нуклеуси – 3, вироби з вторинною обробкою чи знаряддя праці – 21, пластини – 18, мікропластинки – 3, відщепи – 68, сколи невизначені – 25, скалки-луски – 16, уламки природні – 8 екз. Всього: 166 екз.

Пренуклеус-відбійник має вигляд типової плескуватої “гальки” розміром 9,5×10,0×5,2 см. Помітно, що на одній з бічних сторін знаходився своєрідний відросток, якого було відбито різким сильним ударом. Очевидно, спочатку була спроба використати заготовку як пренуклеус, для чого по периметру плескатої жовни зроблено кілька радіально-доцентрових знятть, які

були невеликих розмірів. З трьох боків цього жовна, по вузькому краю параметра чи торця спостерігаємо сліди від ударів і контрударів, що є характерною ознакою знарядь типу відбійників. І дійсно, цей класичний предмет і по формі-конфігурації, і по вазі (300–500 грам) ідеально відповідав своїй функції ударного інструменту. Уже згадувані крупні радіальні негативи знять на пласкій поверхні свідчать про цілеспрямовані дії формування нуклеуса дископодібного (перший етап), а потім торцевого (другий етап) типу. Про це ж свідчить і факт, що усі три великі негативи знаходяться на одній пласкій стороні.

Треба відзначити, що, окрім цього типового відбійника, в колекції культурного шару II Ванжулова I є ще кілька уламків породи з подібними “ударними” ділянками на випуклих ділянках, які безумовно свідчать про застосування техніки твердого відбійника.

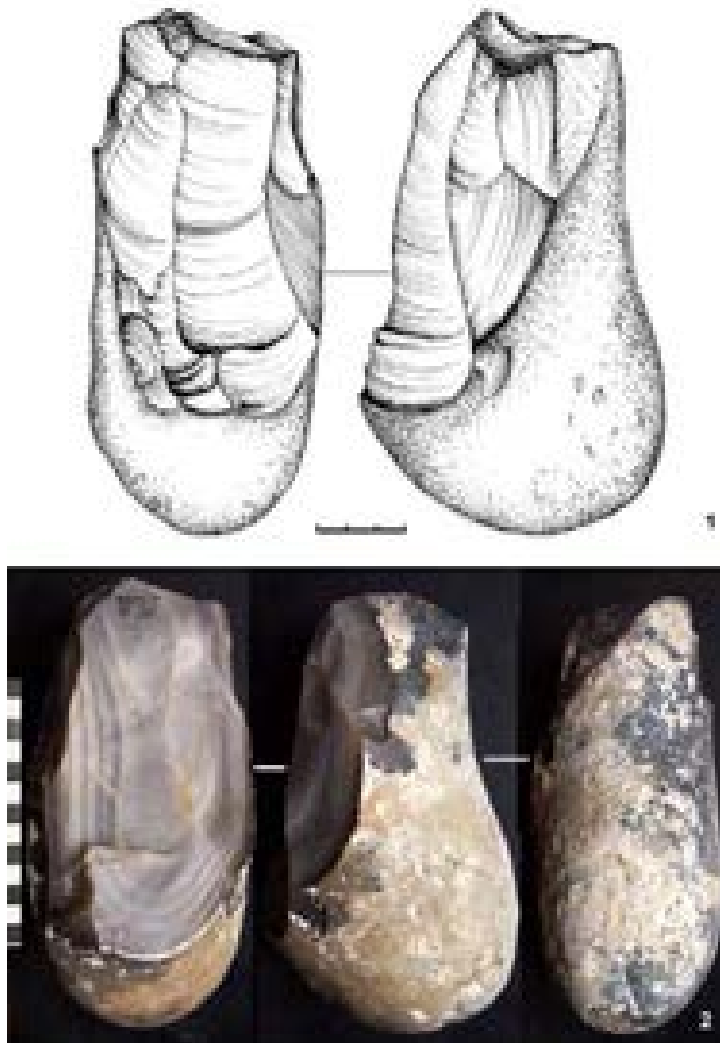

Рис. 17. Ванжулів I. 2013. Культурний шар II. Пренуклеус (рисунок і фото)
Fig. 17. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer II. Pre-cores (pictures and photo)

Нуклеус початкової стадії розщеплення (рис. 17). Цей артефакт розмірами 18,0×8,0×10,5 см можна було би назвати й пренуклеусом, оскільки більша половина його поверхні вкрита природною жовною кіркою. Нуклеус належить до типу призматично-торцевих, одноплощадкових, об'ємно-півсферичних. Сформований на видовженому жовні з гладенькою кальцитовою кіркою біло-сіруватого забарвлення. Ударна площадка утворена кількома сильними ударами перпендикулярно поздовжній вісі заготовки. З площадки в поздовжньому напрямку зроблено кілька паралельних пластинчастих знять, які не досягли нижнього краю жовна, а заломилися, утворюючи своєрідні карнизи. Очевидно, ця технічна

обставина стала причиною того, що нуклеус початкової стадії так і не був в подальшому утилізований. Цей екземпляр достатньо повно і виразно документує процес первинного розщеплення індустрії.

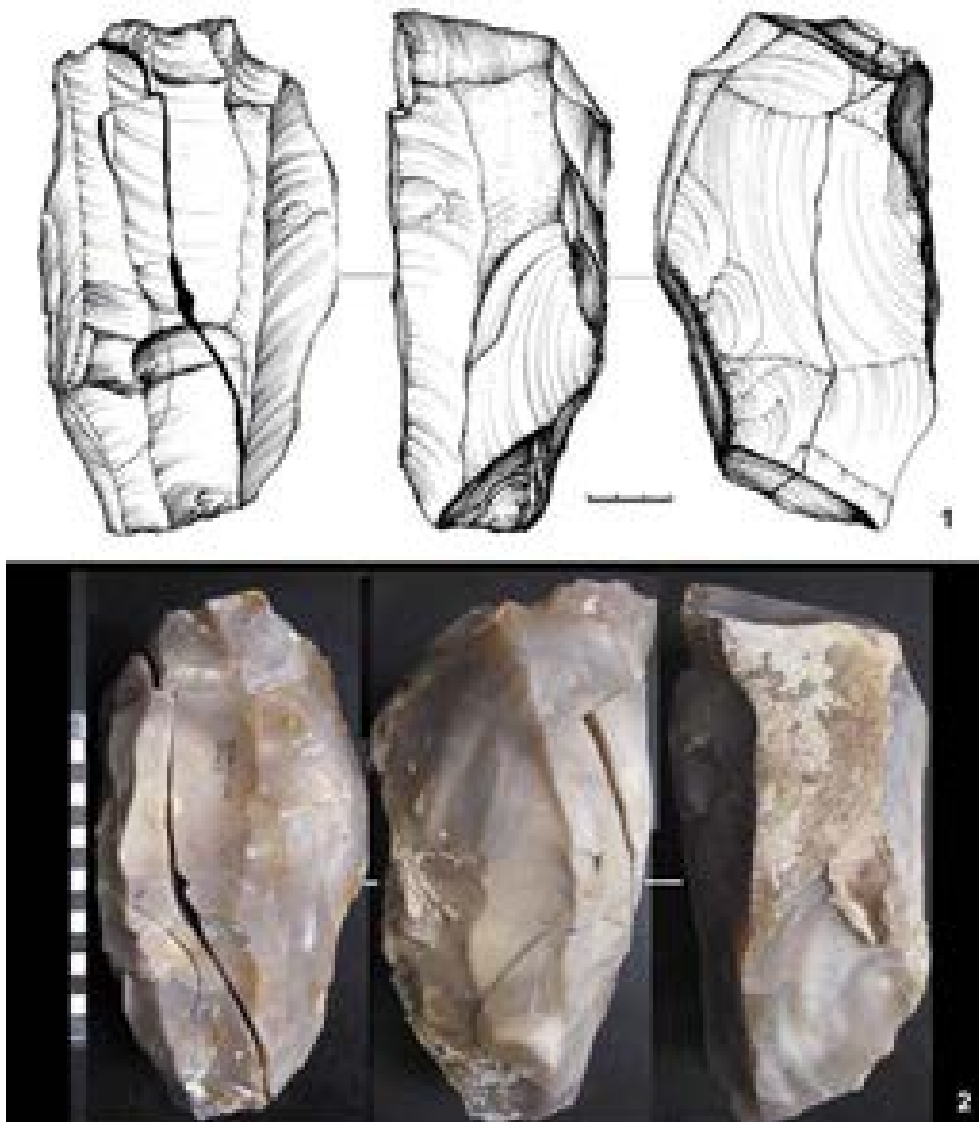

Рис. 18. Ванжулів I. 2013. Культурний шар II. Нуклеус (рисунок і фото)
Fig. 18. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer II. Core (picture and photo)

Нуклеус середньої стадії розколювання – також типовий екземпляр техніки первинного розщеплення (рис. 18), знайдений в кількох фрагментах і склесений в лабораторних умовах. Він має досить великі розміри: 19,0×8,0×10,5 см і значну кількість негативів на робочій і тильовій поверхні. Усі фрагменти відкриті в кв. 15-К на глибині 1,53–1,57 м, що вказує на природне розшарування (розтріскання) нуклеуса в період сильних мерзлотних процесів уже по завершенні існування палеолітичного стійбища. Ці волого-температурні зрушення були досить різкими і тривали довгий період, оскільки значна частина крем'яних артефактів (приблизно 25 %) має ті чи інші ознаки природного розщеплення (розшарування) під дією мерзлоти. Нуклеус належить до призматичних об'ємних двоплощадкових екземплярів з повністю сформованою поверхнею, але також не реалізованого в технічному контексті. Як і в попередньому варіанті, використано досить велике видовжене об'ємне жовно, з якого з двох торцевих сторін відбито сколи для формування ударних площадок. Мабуть, цей процес відбувався не одночасно; спочатку була утворена умовно “верхня” площадка, з якої розпочато

паралельне об'ємне розколювання, а після того, як у нижній частині утворилось небажане потовщення – виготовлена нижня ударна площадка, з якої у зустрічному напрямку проведено кілька пластинчастих знятть. В подальшому виникла необхідність формування двох бокових поздовжніх ребер, з яких проведено широкі перпендикулярні зняття на тилівій поверхні нуклеуса. Лише на двох боках збереглися невеликі ділянки первинної кірки – уся інша поверхня оживлена і придатна для подальшої утилізації, але з невідомих нам причин розщеплення було призупинено.

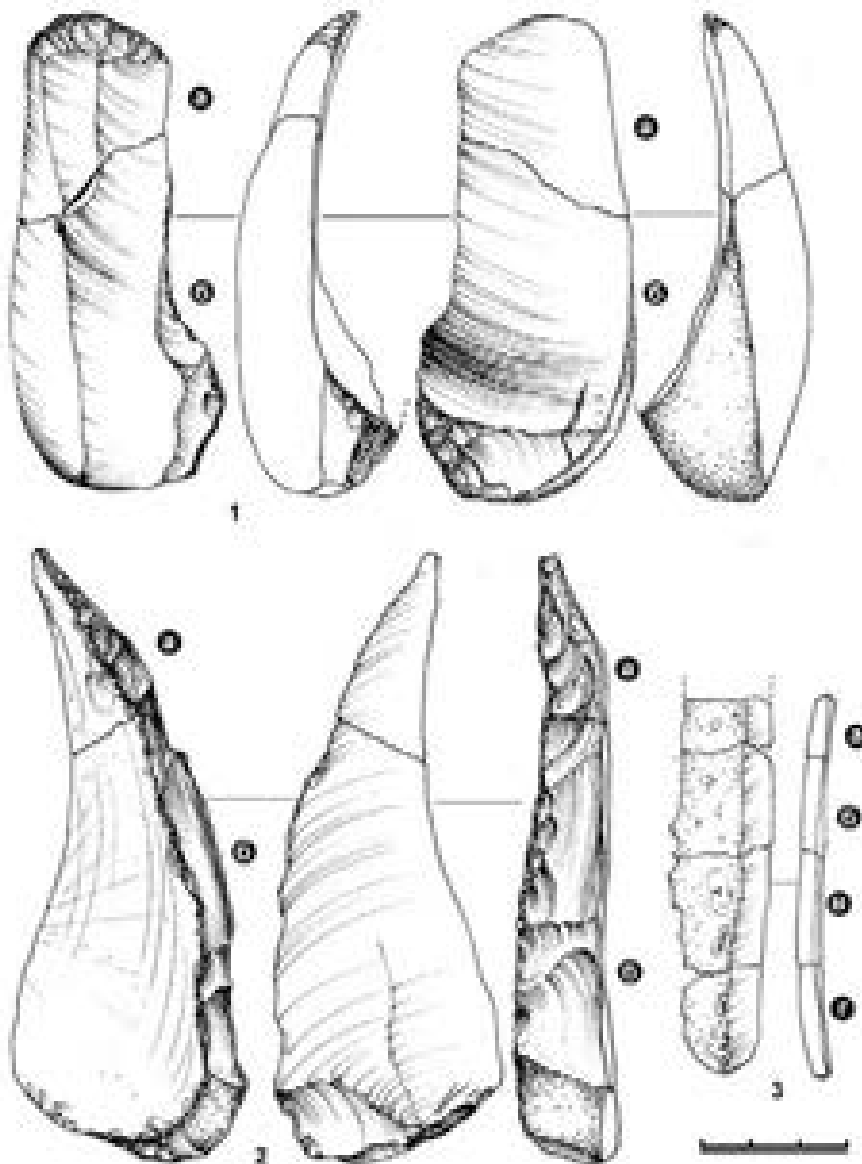

Рис. 19. Ванжулів I. 2013. Культурний шар II. Крем'яні вироби
Fig. 19. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer II. Flint artifacts

Знайдено ще один крупний нуклеус напівоб'ємного призматичного характеру з однією звуженою ударною площадкою, розмірами: 11,5×10,5×7,0 см. Очевидно, початково він мав дещо видовженіші пропорції, але внаслідок регулярної підправки ударної площадки його довжина зменшилась. Негативи знятть на робочій поверхні мають переважно вкорочений, відщепний характер, хоч безсумнівно нуклеус був запланований для зняття пластинчастих заготовок. Про це свідчать хоча би кілька негативів пластинчастого типу на боковій поверхні, а також спроба сформуванню міжфасеткового ребра на протилежному боці. Зворотна сторона – дещо

ввігнута поверхня природного розколу, що стався набагато раніше, ніж конкреція була використана під нуклеус. Нуклеус також був залишений на стадії корисної дії – з нього можна було проводити подальше розщеплення.

Один з нуклеусів зберігся в фрагментованому вигляді. Він, подібно до інших артефактів з культурного шару, був сильно розшарований під дією мерзлотних процесів. Має досить крупні розміри – в межах 20×15×10 см. Система розщеплення виглядає як етап ошкурення чи оживлення від кірки. Оскільки первісна конкреція мала плескуватий вигляд, то це оживлення проводилось в радіальному або ж в подібному до того, напрямку. Нуклеус, як і кілька попередніх, був залишений на стадії початкового оформлення.

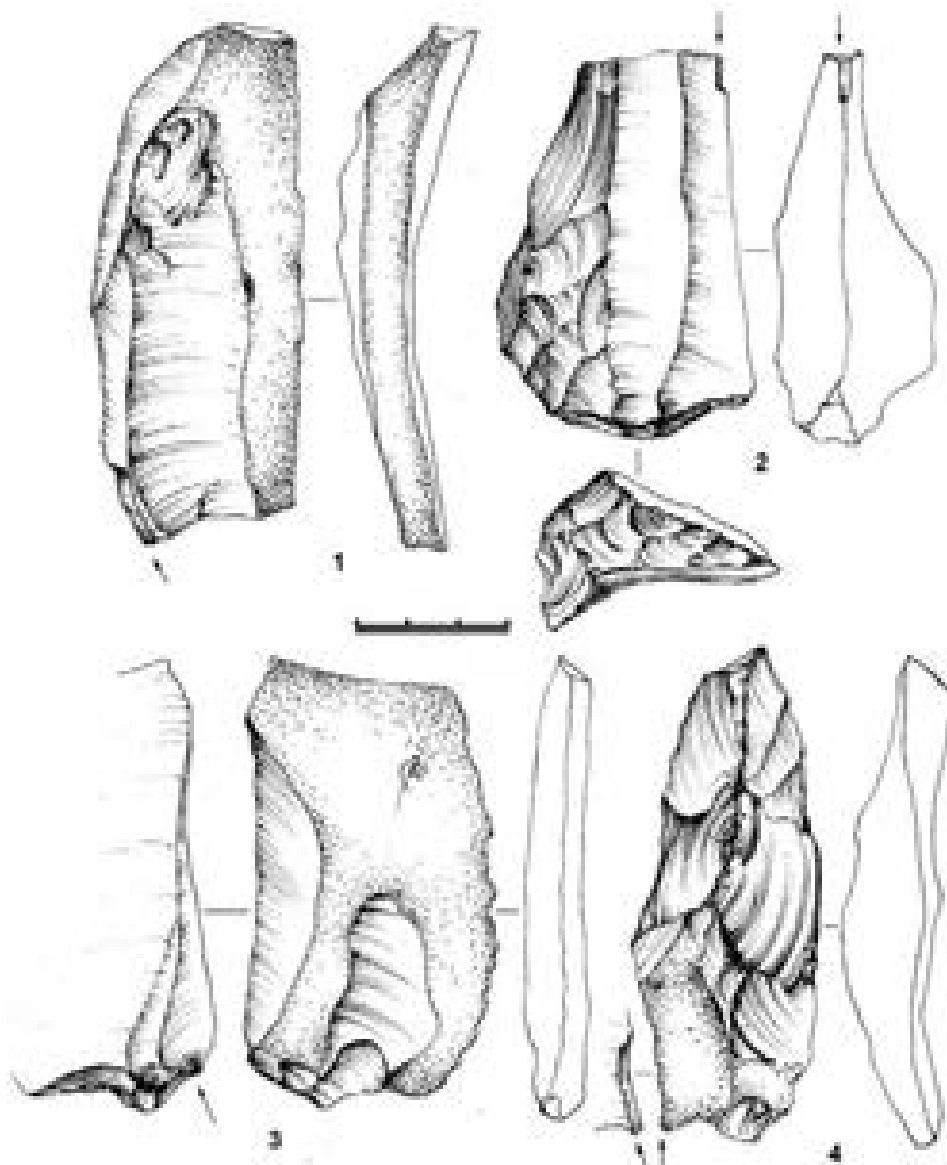

Рис. 20. Ванжулів I. 2013. Культурний шар II. Крем'яні вироби
Fig. 20. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer II. Flint artifacts

Знаряддя праці – 21 екз. Справжніх знарядь праці – типових інструментів верхньопалеолітичної доби – в колекції II культурного шару небагато. Можливо, це зумовлено специфікою планіграфії стійбища, або ж функціональними особливостями самого короткочасного поселення. Визначені такі головні класи знарядь: різці – 4, різчик – 1, скребок, скобель, скреблоподібне знаряддя, повертка, ніж з підтескою, ніж з обушком – 2, відщеп з ретушню – 5, пластина з ретушню – 2, пластина з зубчастою ретушню і різцевий скол.

Одним з найвиразніших знарядь є скребачка на атиповій пластинчастій заготовці (рис. 19, 1; 24, 4). Цей предмет був розламаний ще в період існування стоянки, після чого обидва фрагменти загубилися. Ціла скребачка мала досить великі розміри (10,0×4,3×3,0 см) і була виготовлена на пластині з дуже потовщеним термінальним кінцем. Фактично цей термінальний край заломився так, що частина нуклеуса залишилася на кінці заготовки. Можливо, саме така форма пластини спонукала до виготовлення робочого краю скребка на місці ударної площадки. Нижня частина скребка (або верхня частина пластинчастої заготовки) після виготовлення робочого краю на тоншій звуженій ділянці ударної площадки також була підправлена вторинною обробкою. На потовщеному ребрі є сліди акомодційної підправки, якою вирівняли і надали зручності інструменту для тримання в руці. Нижня частина ледь помітно відрізняється в патинуванні, що вказує на нерівномірні умови, в які потрапили два фрагменти після фрагментації. Загалом же, скребок належить до типу кінцевих випуклих, помірно нахилених, базальних, з акомодційною обробкою протилежного краю, який утримувався в руці. Це єдине типове знаряддя класу скребоків в колекції культурного шару II 2013 р. досліджень. Ще один предмет з розкопок 2013 р. з великою натяжкою можна віднести до класу скребоків (рис. 22, 4; 24, 3). Це великий масивний широкий відщеп двосхилого типу, з ділянкою жовтого покриття на широкому термінальному краю. Однорядна ретушна підправка помітна на правому різко випуклому боці. Така ретуш локального вигляду є з дорсальної і більше – з вентральної сторони. Відщеп має розміри: 7,2×6,8×2,3 см.

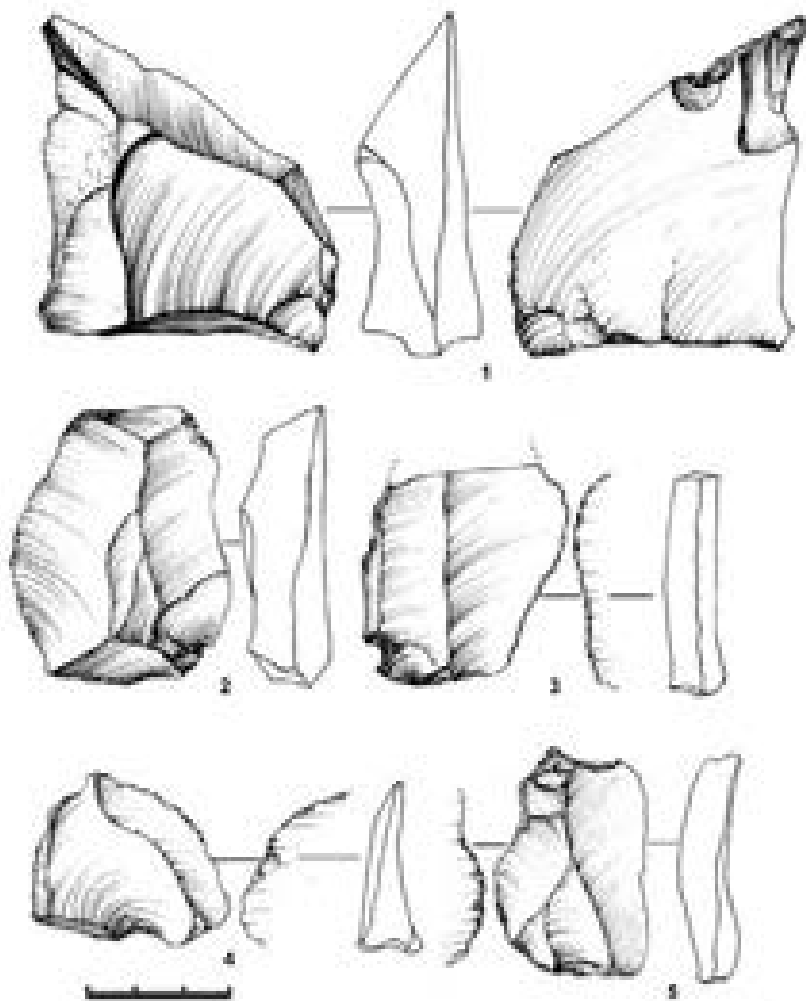

Рис. 21. Ванжулів I. 2013. Культурний шар II. Крем'яні вироби
Fig. 21. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer II. Flint artifacts

Відзначимо, що і в колекції з розкопок М. Левчука також дуже мало скребачок (1–2), зате великою і розмаїтою серією представлені різці [Левчук, 1997]. Очевидно, в цьому полягала господарська специфіка стійбища верхнього палеоліту – спорадичне використання скребків і повне домінування різців.

У 2013 р. також більше знайдено різців, які є типологічно різними, виготовленими на різних заготовках, але переважно пластинчастого характеру. Так, один з них (рис. 20, 1) виготовлений на поздовжньо-крайовій пластині (з елементом ребра на спинці), належить до бокових на зламаній основі. Його розміри: 10,5×4,1×1,8 см. Подібний до нього різець (рис. 20, 4), який сформований на ребристо-крайовій пластині. Це також боковий різець на торці зламу, хоч різцевий скол цього інструменту більше нахилений до вентральної поверхні, а не дорсальної, як на рис. 20, 1. Розміри інструменту: 10,2×3,7×1,8 см.

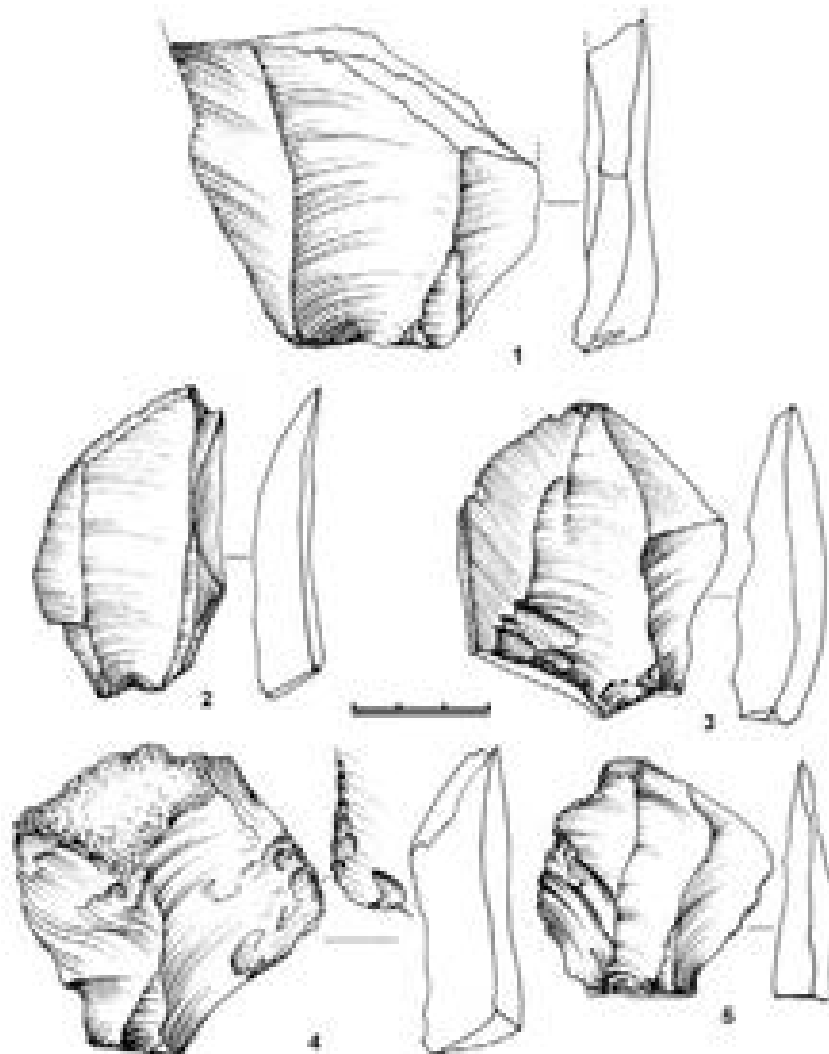

Рис. 22. Ванжулів I. 2013. Культурний шар II. Крем'яні вироби
Fig. 22. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer II. Flint artifacts

Ще один базально-боковий плоский різець сформований на поздовжньо-крайовому пластинчастому відщепі розмірами 9,2×4,9×1,3 см (рис. 20, 3). Більша частина поверхні відщепу вкрита жовною кіркою. Треба також зазначити, що ударна площадка сколу перед різцевими зняттями зазнала деякого переоформлення і підправки, внаслідок чого ударний бугорок був знятий. Невеличкий різцевий скол виявлено на боку торця зламаної аморфної пластини паралельно-ребристого огранення, з масивною фасетованою основою (рис. 20, 2). Про

застосування техніки різцевого соколу свідчить, зокрема, типовий виразний фрагмент різцевого соколу, що знайдений в культурному шарі.

До класу перевірок можна, мабуть, віднести масивний трикутний відщеп зі зміщеним вліво гострим кінцем (рис. 21, 1; 23, 2). Загалом відщеп нагадує атипове трикутне вістря розмірами 6,8×6,2×2,6 см. Його характерною особливістю є те, що з вентральної сторони на гострому кінці зроблене підгострення і потоншення способом нанесення кількох плоских знять і зубчастих виїмок. Незрозумілою є відсутність вторинної обробки з дорсальної сторони – зі сторони спинки, адже такого типу інструменти оброблялися переважно з двох сторін.

Рис. 23. Ванжулів I. 2013. Культурний шар II. Крем'яні вироби (фото)

Fig. 23. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer II. Flint artifacts (photo)

помітна зубчато-фасетована ретуш і мікроретуш. Крім того, на самому вершечку трикутного обламаного вістря знаходиться ділянка жовтої конкреційної кірки, яка добре припасовується для упора великого пальця руки. Розміри знаряддя: 8,0×3,9×1,4 см.

Викликає зацікавлення і фрагмент досить крупного поздовжньо-крайового відщепу. Це середня, медіальна частина заготовки товщиною понад 1,6 см, на якій помітна ретуш підгострення з двох сторін на куті поблизу торця розлому. Складається враження, що ця ретуш була нанесена уже після фрагментації і цим знаряддям користувалися як шевським ножом (типу

Інших кілька відщепів та пластин необхідно віднести до класу сколів з локалізованою ретушшю. Така локалізована ретуш виявлена нами на поздовжніх краях масивних відщепів (рис. 22, 1–3, 5). Деякі з цих заготовок мають вигляд левауазьких заготовок періоду середнього палеоліту, особливо, наприклад, на рис. 22, 1, 3, 5; рис. 23; рис. 24, 1, 2, хоч ця подібність є лише зовнішньою, а не технічною. Такі відщепи траплялися під час оформлення та переоформлення нуклеусів призматичного характеру. Вони були справді зручними для використання їх як ножеподібних інструментів для різання різних органічних продуктів. Деякі пластинчасті заготовки також демонструють локалізовану ретуш чи псевдоретуш. Незначна зубчата ретуш виявилася на пластині, на ввігнутій ділянці поздовжньої сторони, що нагадує знаряддя типу скобелів.

Мабуть, типовий ніж на вдовженій трикутній пластині є одним з найпоказовіших інструментів цього типу в колекції II шару. З лівого поздовжнього боку пластина має смужку жовтої кірки, яка слугувала обушком для упора пальців, а з правого боку знаходилося дуже гостре випукле лезо, на середній ділянці якого добре

різчика ?). Кілька відщепів і особливо пластин мають дуже дрібну мікроретуш, нанесену на поздовжні ділянки сколів.

До ножеподібних знарядь праці можна долучити ще й видовжену серпоподібну реберчасту пластину (рис. 19, 2) розмірами 13,0×5,0×1,6 см. Вона має класичний трикутно-сегментоподібний вигляд ножа зі штучним обушком, підправленим з вентрального боку на рівні ударної площадки. Саме ця вторинна підправка дає підстави віднести виріб до знарядь, оскільки ввігнуте лезо ніякої обробки не має (але воно й дотепер настільки гостре, що ним можна голитися). Пластина складена з двох фрагментів. Можна думати, що знаряддя зламалося під час роботи в період існування стоянки, було залишене на місці, а пізніше його частини силою природних процесів змістилися на різні глибини неподалік одна від іншої. Можна припустити також, що на цю пластину просто хтось наступив ногою – людина або якась копитна тварина, наприклад, кінь чи північний олень (після того, як стоянка була залишена людьми).

Рис. 24. Ванжулів I. 2013. Культурний шар II. Крем'яні вироби (фото)
Fig. 24. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer II. Flint artifacts (photo)

Загалом в колекції визначено 20 знарядь, з яких один типовий скребок (скребачка), один – атиповий (на торці зламаной пластини), одне скребло типове і одне скобелеподібне (фрагмент) знаряддя, 4 різці і один різцевий скол, один різчик, одна повертка (?), два типові ножі з обушком, одна пластина з зубчастою ретушню і 6 відщепів з локалізованою дрібною ретушню, іноді псевдоретушню. Все це – типовий інвентар верхньопалеолітичного технокомплексу.

Отже, якщо характеризувати в загальних рисах техніку первинного розщеплення, то впадає в вічі факт наявності досить крупних габаритних нуклеусів та пренуклеусів. Їх загалом небагато (4 екз.), але усі вони мають розміри 17–18–20 см в довжину. Відсутні “спрацьовані” нуклеуси кінцевих стадій використання. Все це може свідчити, найперше, про наявність неподалік багатой сировинної бази. Такі сировинні запаси ми зустріли за 100–200 м від стоянки – в крейдових відкладах крутих схилів і ярів правого високого берега річки Буглівки.

Наявний інструментарій свідчить також про верхньопалеолітичний вік стійбища. Найголовніше, це типові знаряддя праці – скребки та різці, можливо, повертка, ножеподібні інструменти на відщепі та пластині. Як і в інших індустріях ранньої пори верхнього палеоліту переважають знаряддя, що виготовлені на крупних і середніх пластині. А це ще раз підтверджує тезу про переважання призматичної техніки для продукування головної заготовки – пластини великих розмірів.

Такі пластини без вторинної обробки складають загалом невелику кількість. Можливо, їх використовували поза межами стоянки. Пластини. – 18 екз. Спробуємо описати пластини за основними техніко-морфологічними показниками. Насамперед, вони поділені за наявністю кірки на дорсальній поверхні. 10 екз. мають кірку і 8 – без кірки. Лише одна пластина (фрагмент) має спинку, яка повністю вкрита кіркою, інші – в більшій чи меншій мірі. Лише 4 пластини – повністю цілі (одна – невелика з кіркою, технічний скол; три – без кірки. Остання також має пошкоджену ударну площадку, дві інші – дрібненькі, тому й збереглися цілими. 5 пластин – базальні фрагменти, ще 5 – медіальні частини і 4 екз. – термінальні фрагменти. Серед останніх одна пластина має лише надбитий край ударної площадки. Ще дві пластини збереглися майже цілими. Пластина на рис. 19, 3 складена з трьох фрагментів, які знаходилися на різних глибинах в різних квадратах розкопу, що свідчить про факт ламання їх в стародавній час – в період існування стоянки.

В технічному аспекті усі пластини (цілі і фрагменти) поділяються на первинні (2 екз.), поздовжньо-крайові (7 екз.), реберчасті (6 екз.), поздовжньо-паралельні (3 екз.). Останні – це невеличкі фрагменти з приблизно паралельним ограненням спинки. Лише один фрагмент (медіальний) пластини можна вважати пошкодженою заготовкою, а усі інші 17 пластин – технічні сколи оформлення та переоформлення робочих поверхонь нуклеусів. Це, насамперед, первинні і напівпервинні, а також реберчасті пластини, які знімалися з міжфасеткового ребра для утворення нової робочої поверхні ядрища.

Отже, не дивлячись на загалом розвинену призматично-пластинчасту технологію поселення культурного шару II, справжніх пластинчастих заготовок знайдено досить мало. Серед знарядь їх також небагато. З'являється припущення, що більшість добрих пластин, розщеплених на стоянці, було винесено поза межі стійбища і використано деінде.

Відщепи – 68 екз. На відміну від пластин, більшість з відщепів є цілими, хоч майже кожен предмет має надбиті ділянки країв, переважно термінальні кінці, або ж незначні надщерблення і надломи гострих кінців. Вражають крупні розміри більшості відщепів, що свідчить про їхнє походження на початкових етапах розщеплення. Лише 7 екз. є термінальними фрагментами без ударних площадок, усі інші є цілими або ж частково фрагментованими відщепами. 38 екз. відщепів мають різні ділянки кірки на спинці. Усі вони переважно в 2 рази більші від інших 30 екз., що не мають кірки на спинці. Хоч, зрозуміло, і, серед “чистих” відщепів трапляються досить габаритні екземпляри, наприклад, відщеп левалузького вигляду на рис. 22, 1; рис. 23, 1.

Приблизні розміри відщепів коливаються в межах 9–8×6–5×1,2–2,0 см. Приблизно 30 % з них є вкороченими, тобто ширина таких сколів перевершує довжину. 10 відщепів є первинними, 28 – безсистемно і паралельно-крайовими; 30 відщепів без кірки огранені безсистемно, або ж хаотично-паралельно. Лише окремі з них мають конвергентну (рис. 21, 2; 23, 3) чи паралельну (рис. 22, 2) огранку.

Десь біля 90 % усіх відщепів походять від 2–3-х конкрецій світло-сірого кременя з сірувато-жовтим забарвленням жовтової кірки. Більшість з них – це сколи первинного оживлення, оформлення ударних площадок, міжфасеткових ребер, переоформлення робочих поверхонь, тобто – допоміжні технічні сколи, які не були головним продуктом розщеплення чи цільовими заготовками.

Разом з величезними нуклеусами, пренуклеусами і невеликою кількістю пластин в загальній колекції відщепи свідчать про переважно початковий етап розщеплення, призупинений на стадії переходу до продукування головних заготовок – видовжених дво-, трьох- і багатограних пластин.

Тому можливо, що поселення культурного шару II мало на меті лише підготовку нуклеусів і пренуклеусів для подальшої їх утилізації в іншому місці, наприклад, на базовому поселенні в долині річки, захищеному від вітрів та іншої негоди. Можливо тому так мало дрібних мікровідходів, оскільки ретушування і взагалі вторинна обробка знярядь здійснювалася у більшій мірі в інших місцях (?).

Скалки-луски – 16 екз. Це дрібні відщепики-луски (менше 2 см в поперечнику) або ж фрагменти більших сколів, які не можна точніше визначити. Дивно, що на такій великій розкопаній площі виявилось так мало мікроматеріалу. Можливо, дрібні скалки були змиті талими та дощовими водами, але ж крутизна схилу в цьому місці мінімальна (?).

Природні уламки – 8 екз. Дрібні фрагменти крем'яної породи – 16 екз. Усі походять від конкреції сірого забарвлення, з якої, до речі, походить більшість пластин і відщепів в колекції культурного шару II. Це невеликі гострорезисті уламки розміром в середньому 6×3×2 см, які походять від нуклеусів, що розшарувалися природним шляхом (мерзлота, перепад температур тощо). Більші уламки були з'єднані у масивний пренуклеус, внутрішня частина якого в багатьох випадках залишена незаповненою. Ось власне ці дрібні фрагменти і походять звідти.

Фауна – 4 екз. Це три фрагменти від одного зуба первісного коня і фрагмент невеликої трубчастості кістки (?).

Щодо господарської диференціації поселення II культурного шару, то можна вважати його тимчасовим сезонним стійбищем мисливців на стада первісних коней, оскільки кістки (переважно, зуби) належать саме цьому виду тварин (у попередні роки досліджень виявлено ще 5–6 зубів первісного коня). Для такого висновку є кілька аргументів.

По-перше, топографічний фактор. Стоянка знаходиться на вершині плато – найвищій ділянці навколишньої місцевості долини Буглівки. Звідси відкриваються широкі краєвиди; тут найкраще спостерігати та вистежувати стада коней, оленів, мамонтів. Водночас, це найгірше місце для проживання взимку, оскільки воно не захищене від пронизливих північних вітрів та морозів. Тому, найвірогідніше, взимку люди тут не жили, а приходили в теплу пору року (весняно-літньо-осінній сезон).

По-друге, в культурному шарі відсутні звалища кісток і довготривалі вогнища, як це буває на постійних базових стоянках верхнього палеоліту. Навіть якщо враховувати кислотність ґрунту, активні мерзлотні процеси та наявність хижаків і гризунів, які могли би знищити кістковий матеріал після існування стійбища, все-одно кісток було би більше (адже окремі кістки залишились – не тільки зуби коней, яких також не дуже багато). Що ж до слідів вогнищ, то їх, за винятком окремих вугликів та перепалених кременів, немає в культурному шарі. Навіть при значній соліфлюкції, як, наприклад, в Куличівці, рештки великих вогнищ зберігаються, хоча й у перевідкладеному, розшарованому стані. Їхню відсутність на вершині плато не можна пояснити лише природними процесами. Очевидно, вогнища були невеликими і горіли нерегулярно.

По-третє, типологічний склад знарядь праці, який свідчить про абсолютну перевагу різців, які використовувалися для виготовлення переважно виробів з кістки, рогу чи твердого дерева. Зрозуміло, що була необхідність в ножеподібних інструментах, щоб різати м'ясо, шкури, обробляти дерев'яні знаряддя, наприклад, древка списів та дротиків. Наявність значної кількості різців пояснюється їхнім використанням на місці стоянки – виготовленням виробів з рогу чи кістки. Це могли бути різного роду проколки і голки, намистини, підвіски, наконечники до дротиків чи інші дрібні вироби, яких ніхто не залишав на місці стоянки після того, як люди покидали це поселення. Якщо ж такі вироби губилися, або ж псувалися і залишалися на місці поселення, то вони повністю розчинялися в кислотному ґрунті, або ж розсипалися внаслідок різких перепадів температури чи вологи на вершині плато.

По-четверте, про тимчасовість проживання на цій горі свідчить і техніка первинного розщеплення, яка була витратною, неекономною. Люди могли дозволити собі таке ставлення до сировини лише в літній період, коли можна було вільно і доступно постачати кремій у необмеженій кількості на стоянку.

Отже, комплекс ознак як природного, так і соціально-господарського характеру свідчить про те, що мешканці II культурного шару верхньопалеолітичного часу заселяли цю вершину плато сезонно, періодично, виготовляли різні необхідні знаряддя з каменю, кістки та дерева, полювали головно на стада первісних коней, використовуючи місцеву крем'яну сировину, що знаходилась поруч (за 100–200 м).

КУЛЬТУРНИЙ ШАР I

Кремені з цього культурного горизонту патиновані і мають голубувато-білий відтінок. Цікаво, що навіть лише за станом зовнішньої поверхні артефактів можна в загальному ідентифікувати і визначити їхню приналежність до того чи іншого культурного шару. Наприклад, матеріали III мустьєрського шару мають глибоку охристу патину, звітрілість і численні пошкодження; матеріали II пізньопалеолітичного шару переважно не мають патини зовсім, а вироби I культурного шару займають проміжне місце – вони патиновані, але без звітрілості і механічних пошкоджень.

Характерною рисою колекції I шару є велика кількість уламків та нуклеусів початкового етапу розщеплення. Більшість речей знаходилась в перевідкладеному стані – у викиді розкопу 1996 р., а також в орному шарі чорнозему, на глибині 0–0,3 м від сучасної поверхні (ці вироби проаналізовано окремо і в статті їх не розглядаємо).

Основна маса археологічного матеріалу, що виявлена під час дослідження культурного шару I, перевідкладена. Крем'яні вироби розпорошені майже рівномірно по всій ділянці розкопу. Проте виявилось, що значна кількість предметів залягає дещо глибше. Скупчення кременів, особливо в північно-східному куті, знаходилися *in situ*, оскільки вони залягали нижче рівня орного шару, тобто не були зачеплені і не зміщені плугом під час оранки. Ці вироби залягали на межі гумусного та ілювіального горизонту сучасного ґрунту – на глибині 0,4–0,6 м, інколи 1,0–1,5 м від денної поверхні.

Отже, є підстави стверджувати, що культурний шар I приурочений до перехідної зони поміж верхнім плейстоценом і голоценом. Більшість кременів залягало в горизонті В сучасного ґрунту – грудкуватому сірому і темно-коричневому з каштановим відтінком суглинку. Геологічно цей горизонт сформований на лесовій основі верхнього плейстоцену і може бути датований часом біля 12–10 тис. р. тому. Потужність горизонту В збільшується у східному напрямі. На відстані 8 м за простяганням його потужність змінилася від 0,3–0,4 м до 1,2–1,4 м. Це добре помітно у розрізі північної стінки розкопу 2013 р. (рис. 8).

Таким чином, культурний шар I є фінальнопалеолітичним, а не неоліт-єнеолітичним, як це зазначено у звітах М. Левчука за 1989–1990 рр. Що ж стосується окремих фрагментів кераміки, фрагментів шліфованих сокир тощо, то на думку спеціалістів єнеоліт-бронзової доби, ці матеріали можуть належати до поселення бронзової доби. Треба додати, що в 2013 р. на денній поверхні знайдено нуклеус для мікропластинок та кілька мікропластинок без патини. Ці

матеріали за техніко-типологічними ознаками та зовнішнім виглядом абсолютно відмінні від білопатинованих кременів культурного шару I. Вони й справді можуть бути віднесені до неоліт-енеолітичного віку.

Отже, пам'ятка Ванжулів I в ур. Замчисько справді є багат шаровою – окрім трьох палеолітичних горизонтів, тут є артефакти неоліт-енеолітичного періоду та бронзової доби (культурний шар IA, рис. 8). В цій статті ми аналізуємо лише палеолітичні культурні шари.

ОПИС АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Вважаємо, що просторове положення артефактів (рис. 25) дає підстави розглядати цей шар як залишки майстерні фінальнопалеолітичного періоду для виготовлення і заготівлі напівфабрикатів. Відібрана колекція артефактів культурного шару I з розкопок 2013 р. нараховує 318 екз. Усю її ми поділили за глибиною залягання на кілька груп: колекція з глибини 0,9–0,7 м; з глибини 0,5 м (північно-східний кут розкопу) і з глибини 0,2–0,5 м (південно-західна частина розкопу). Окремою групою представлена колекція кременів, що знайдена в перевідкладеному орному чорноземі. Глибина 0,9–0,7 м – це природна западина з дуже потужним горизонтом В сучасного ґрунту в північно-східному куті розкопу. Тут знайдено кілька десятків артефактів: нуклеусів, пластин і невеличких відщепів фінальнопалеолітичного періоду.

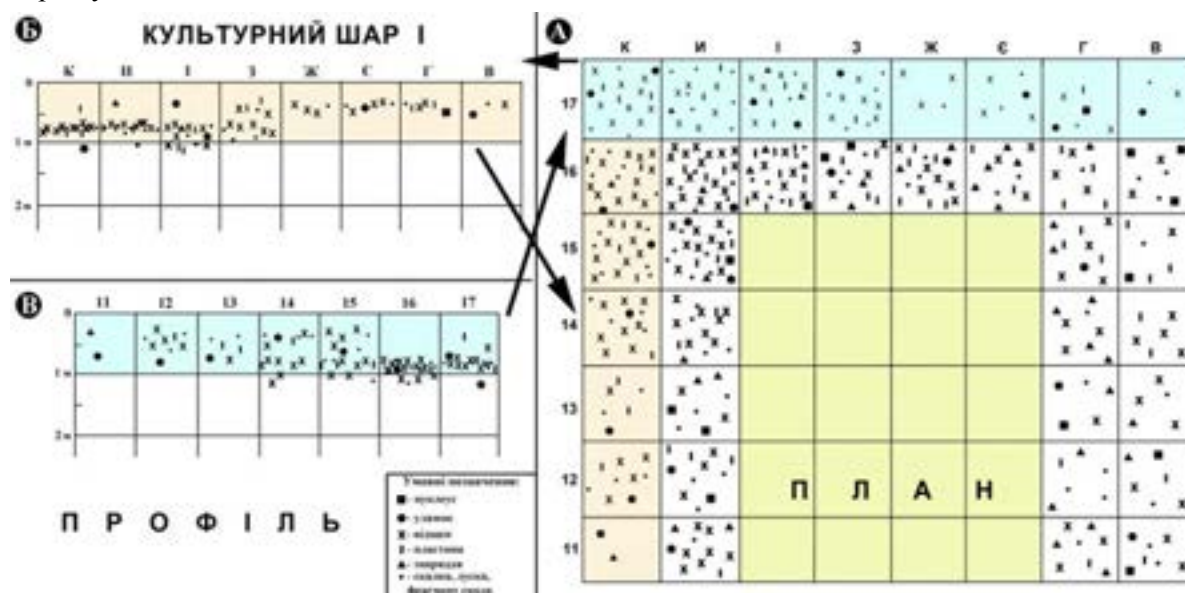

Рис. 25. Ванжулів I. 2013. А – план розміщення культурних решток шару I; Б – профіль розміщення артефактів по смузі квадрату 17; В – профіль розміщення артефактів по смузі квадрату К

Fig. 25. Vanzhuliv I. 2013. A – plan of location of cultural remains from layer I; Б – profile of location of artifacts by the line of square 17; В – profile of location of artifacts by the line of square K

Загальну колекцію (усіх груп) поділено на кілька головних категорій: нуклеуси та нуклеоподібні уламки – 13, знаряддя – 10, пластини – 47, відщепи – 140, сколи невизначені – 31, скалки-луски – 54, уламки дрібні різні – 23 екз. Всього: 318 екз. Опишемо кілька типових артефактів з кожної категорії. Найбільше у нас добре збережених нуклеусів. Наприклад, природно фрагментований паралельний об'ємний нуклеус (рис. 27, 1), на тилівій поверхні якого виділене ребро для переформатування ядрища. Інший нуклеус був утворений на пласкому шматку породи. Він також демонструє бокове міжфасеткове ребро і перехід до торцевого способу розщеплення. Нуклеус видається спрацьованим до краю (розміри: 4,5×4,0×2,5 см). Цей останній екземпляр знайдено на глибині 0,5 м.

Ще один тип торцевого огранення нуклеуса трапився на масивному відщепі, у якого була використана бічна вузька сторона для зняття вузьких довгих пластинок. Він має такі розміри:

7,2×7,7×5,3 см. Усі ці три ядрища вкриті білою фарфоровою патиною, іноді з жовтуватим, іноді з голубуватим відтінком.

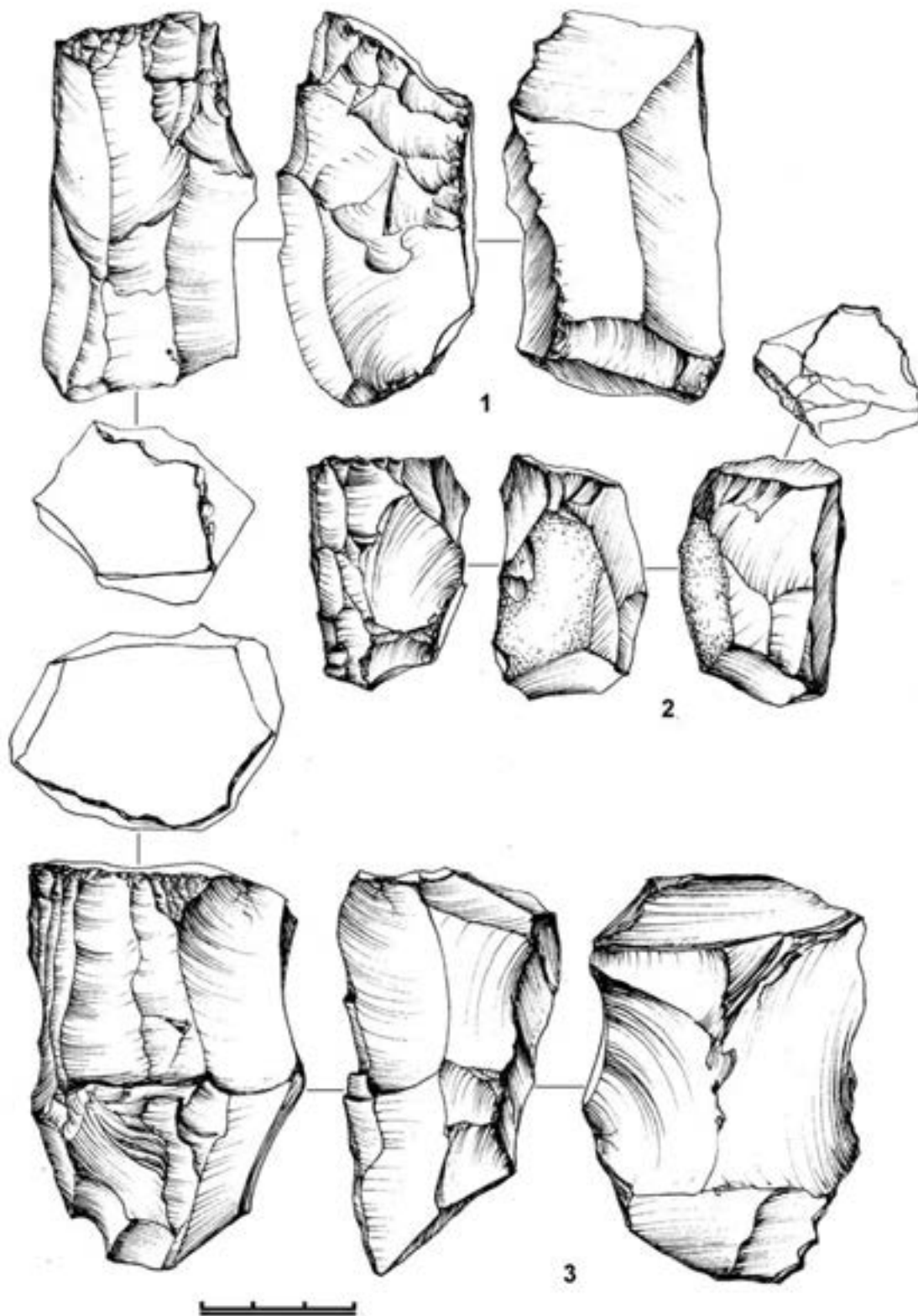

Рис. 26. Ванжулів I. 2013. Культурний шар I. Нуклеуси
Fig. 26. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer I. Cores

Ще два невеличкі ядрища також походять з глибини 0,5 м. Перший – типовий, утилізований до краю, двоплощадковий полярний тип нуклеуса розмірами: 6,2×4,0×2,6 см. Помітно, що верхня ударна площадка була основною, а нижня – допоміжною; її роль зводилася до потоншення нижньої половини робочої ділянки, де внаслідок регулярних “затухаючих” знятть утворювалося небажане потовщення. Це потовщення було ліквідоване двома сильними зняттями. Другий – рідкісний варіант альтернативного типу нуклеуса, коли з другої ударної площадки на протилежному короткому краю ядрища розщеплення велося в зустрічному напрямку, але на тиловій поверхні – з іншого боку. В профіль нуклеус має клиноподібний вигляд. Цікаво, що на рівні основної (верхньої) площадки зосереджена дрібна підправка карнизу – грані поміж ударною площадкою і робочою ділянкою, в той час як нижня площадка не має ніякої дрібної обробки, що може свідчити про її допоміжний характер. Розміри ядрища: 4,4×4,0×3,3 см. Тобто, воно також спрацьоване і використане по мірі можливостей до краю.

Рис. 27. Ванжулів I. 2013. Культурний шар I. Нуклеуси (фото)
Fig. 27. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer I. Cores (photo)

На цьому ж рівні залягання культурного шару I (0,5 м) в північно-східній ділянці розкопу виявлено ще кілька нуклеусів. Наприклад, типовий видовжений об'ємний призматичний двоплощадковий нуклеус (рис. 26, 1; 27, 3), який має на боковій грані оформлене (але не реалізоване) міжфасеткове ребро і добре змодельовану тилу частину. Огранення велося по кругу з двополярних площадок, використовуючи більшу частину поверхні корпусу ядрища. Його розміри: 7,7×4,3×4,1 см. В поперечному перетині цей тип нуклеуса справді нагадував

геометричну фігуру призми. Подібний до цього нуклеус, але значно менших розмірів, зображений на рис. 26, 2; рис. 27, 2. Він також призматичний, видовжених пропорцій, двоплощадковий (нижня площадка переоформлена). На тилівій поверхні у нього збереглася ділянка кіркового покриття; головна робоча частина приурочена до вужчої торцевої ділянки нуклеуса. Розміри: 4,7×3,0×3,0 см. До цієї виразної колекції ядрищ слід додати ще один напівкруговий (об'ємний) тип одноплощадкового ядрища (рис. 26, 3). На робочій ділянці у нього можна помітити серію дуже вузьких негативів від зняття мікропластинок. Тилова сторона оформлена двома сильними боковими ударами на ребро. Помітні спроби формування нижньої ударної площадки, які не увінчалися успіхом. Точніше, площадка була виготовлена, але з неї не знято жодного сколу. Розміри: 8,3×5,5×4,4 см.

Колекцію нуклеусів фінальнопалеолітичного шару I доповнюють ще кілька цікавих екземплярів, знайдених так само на глибині 0,5–0,7 м і які ми відносимо до “інсітних” матеріалів. Один з них – одноплощадковий торцевий варіант розщеплення з потужною “бахромою” – редукції карнизу робочої ділянки на рівні ударної площадки. Можливо, слід вважати за робочу ділянку ще одну площадку, яка знаходиться внизу – під прямим кутом до центральної площини розщеплення (?) В такому випадку нуклеус відноситься до поздовжньо-перпендикулярного типу. Одна з бокових сторін – площина природного розкопу. Розміри цього нуклеуса: 6,0×4,3×4,7 см.

Одне з найдрібніших ядрищ походить з глибини 0,7 м в північно-східній ділянці розкопу (скупчення). Це пірамідальний тип паралельного одностороннього розщеплення мікропластинок з ділянками жовтої кірки з тилу. Розміри: 3,7×2,5×2,7 см. Цікаво, що цей невеличкий екземпляр дещо відрізняється від інших за інтенсивністю патини – він має, легше, блакитне забарвлення, хоч виявлений на одному рівні з іншими білопатинованими кременями.

I, нарешті, невеличкий нуклеус, який дещо нагадує пізні олівцеподібні типи. Хоч насправді це призматичний двоплощадковий нуклеус зустрічного об'ємного (півкругового) розщеплення мікропластинок. З правого боку у нього навіть помічене невеличке міжфасеткове ребро. Його розміри: 4,2×2,3×2,3 см. Він, на відміну від попереднього, вкритий інтенсивною білою патиною кольору слонової кістки.

Таким чином, усі схарактеризовані ядрища з цього культурного горизонту мають загалом невеликі розміри. Переважна їхня більшість є видовженими призматичними (паралельними) нуклеусами об'ємного варіанту, з перевагою торцевого типу – робоча ділянка міститься на вужчій стороні використаних заготовок. Усі вони мали на меті продукування видовжених пластин невеликих розмірів, або ж мікропластинок. Усі ці характеристики повністю співпадають з провідним типом ядрища фінальнопалеолітичного періоду.

Знаряддя праці – 10 екз. Вироби з вторинною обробкою представлені порівняно невеликою кількістю, особливо у співвідношенні до нуклеусів та загальної колекції цього культурного комплексу. Визначені такі типи знарядь: різці – 4 екз., скребки кінцеві – 4 екз., нуклеус-скребло-скребок, зубчасто-виїмчасте знаряддя, а також кілька відщепів та пластин з ретушю.

Опис знаряддя праці культурного шару I з досліджень 2013 р. розпочнемо з поліфункційного знаряддя – нуклеуса-скребка-відбійника, оформленого на видовженій овальній гальці (жовно крем'яної конкреції огіркоподібної форми). Очевидно, спочатку була ідея виготовлення нуклеуса, для чого зроблено ударну площадку навскіс поздовжньої осьової лінії. З неї було проведено серію дрібних паралельних знятть, які, однак, виявилися дуже короткими (а продукти розщеплення – нецільовими). Пізніше грань ударної площадки (карниз перебору) додатково підретушували і виготовили таким чином масивний скребок. Ще пізніше (?) на протилежному вузькому торці з'явилися сліди від використання предмету як відбійника. Це типова “губчаста” поверхня від ударів та контрударів. Розміри: 8,3×5,2×3,3 см.

У фрагментованому стані (базальна частина) представлене знаряддя типу скребла-ножа на радіальному відщепі (подібного до виробництва левалузьких заготовок). На обох випуклих поздовжніх краях нанесена дрібна вирівнююча ретуш. На цьому ж непорушеному рівні

(глибина 0,5 м) знайдено 4 різці типово верхньопалеолітичного гатунку. Перший з них виготовлено на крупногабаритному відщепі “дебордан” зі зміщеною ударною площадкою, по якій з вентрального боку нанесено кілька різцевих знятть, що дає підстави визначити знаряддя як кутовий базально-вентральний тип. Другий різець подібний, але він сформований на пластинчастій заготовці, спинка якої майже повністю вкрита жовною кіркою. Різцевий скол нанесено на точку ударної площадки, яку перед тим частково підретували, тому цей різець треба відносити до базальних кутових, косо-ретушних знарядь на пластині. Наступний різець сформований на фрагменті безсистемно-крайової пластини і належить також до кутових типів. Ще один кутовий тип різця виготовлений на трикутному конвергентному відщепі способом скісного надлому і поперечного різцевого сколу. Від попередніх знарядь відрізняється різець серединного типу на термінальному краю поздовжньо-крайової пластини.

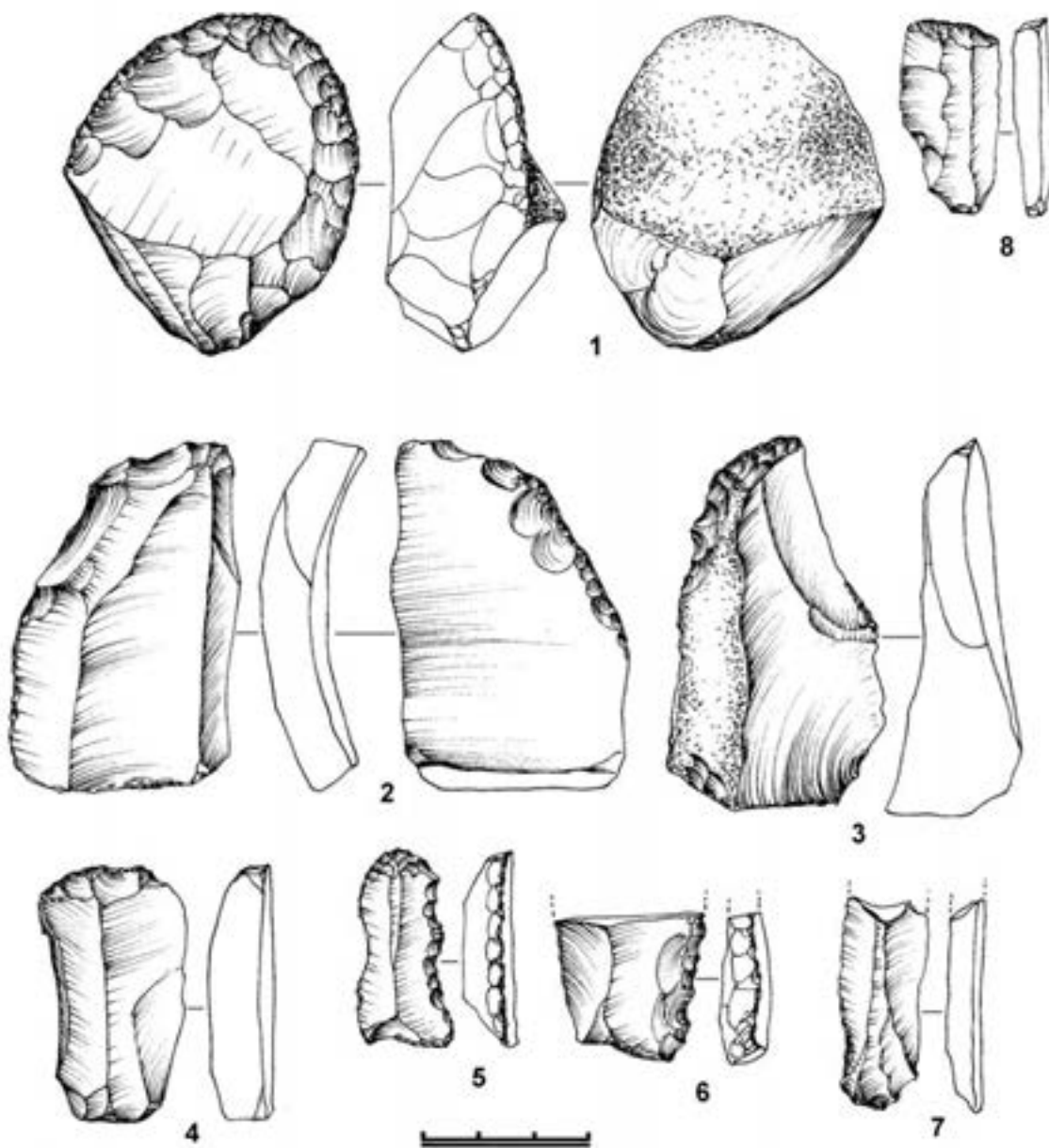

Рис. 28. Ванжулів I. 2013. Культурний шар I. Крем'яні вироби
Fig. 28. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer I. Flint artifacts

Мабуть, спеціалізований характер мало масивне зубчасто-виїмчасте знаряддя на фрагменті природного уламку. Ми нарахували три глибокі фасетовані виїмки, які могли слугувати у якості скобелів для шкурування дерев'яних гілок (?).

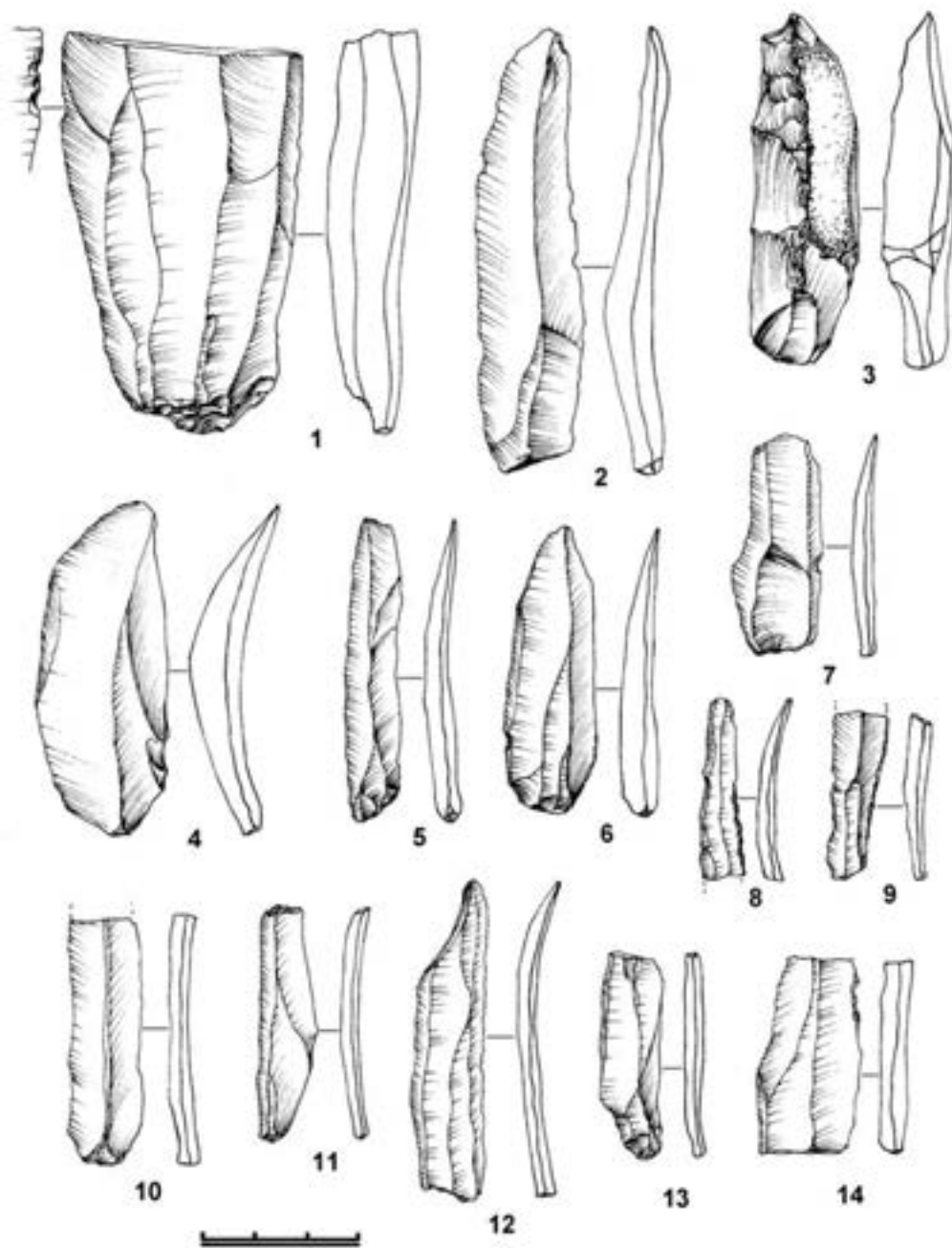

Рис. 29. Ванжулів I. 2013. Культурний шар I. Крем'яні вироби
Fig. 29. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer I. Flint artifacts

Дещо незвичним виявилось знаряддя типу кругового (по периметру) скребла-скребка високої форми. Виникло припущення про нуклеоподібний характер цього предмету, оскільки тильною стороною була ввігнута поверхня, вкрита природною кіркою. Подібні скребла трапляються в усіх чотирьох культурних шарах палеоліту Куличівки в Кременці, яка знаходиться на віддалі всього 30 км від Ванжулова і може належати до єдиного культурного ареалу поширення таких скребел. Єдине зауваження, що нижні шари Куличівки, де такі скребла

найбільше поширені, датовані на 30 тис. р. тому і більше, в той час як культурний шар I Ванжулова I належить, найвірогідніше, до фінальнопалеолітичного часу. Правда, можна наголосити й на тому, що подібні скребла є і у верхньому культурному шарі I Куличівки, який аналогічно залягає в горизонті В сучасного чорнозему. Є такі скребла й у підйомних колекціях “липських” та інших волинських стоянок, що ставить на місце й вищеописане скребло. Воно має досить високий корпус, але робочий край оброблений напівкрутою суцільною регулярною ретушшю та невеликими сколами оформлення. Його розміри: 6,4×5,3×3,2 см.

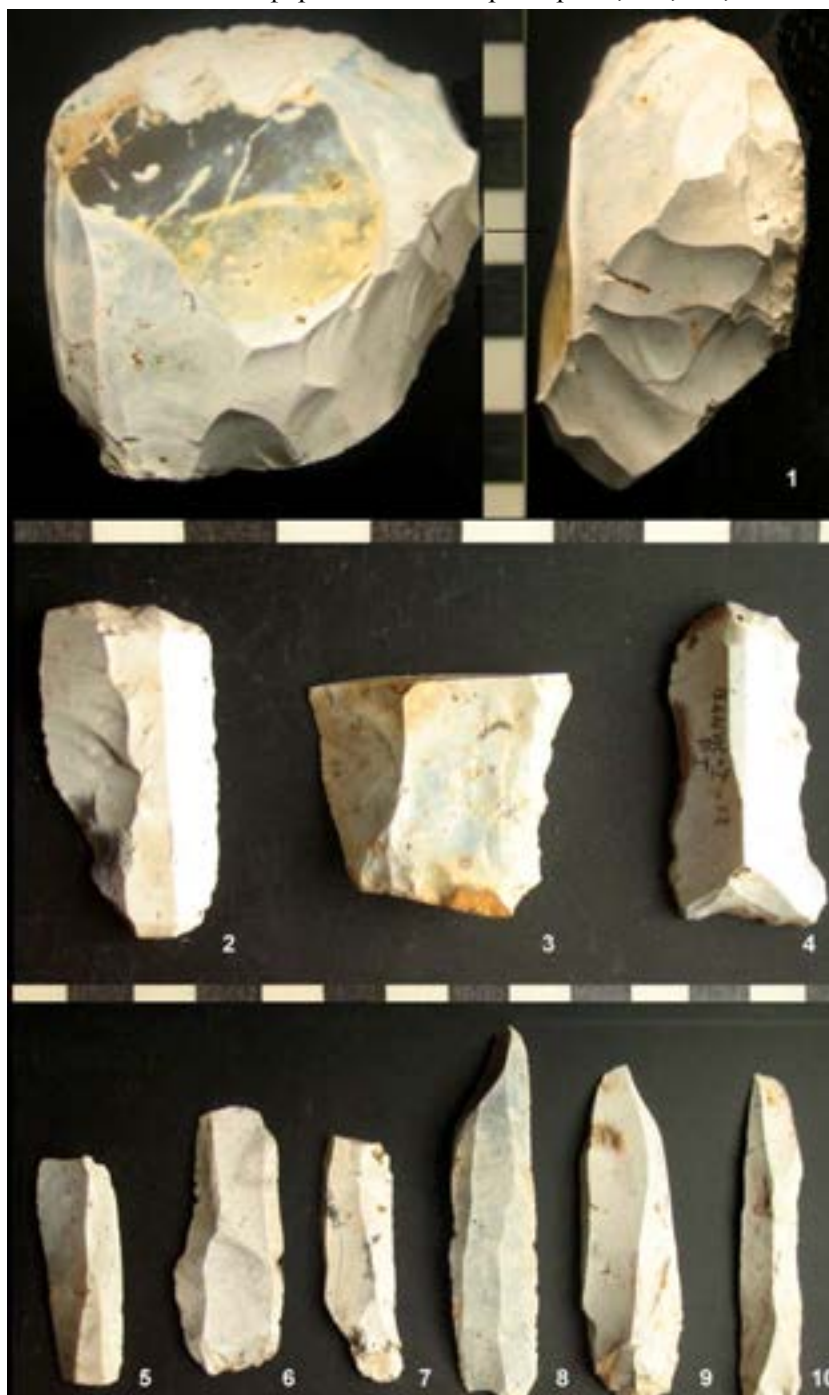

Рис. 30. Ванжулів I. 2013. Культурний шар I. Крем'яні вироби (фото)
Fig. 30. Vanzhuliv I. 2013. Cultural layer I. Flint artifacts (photo)

Інший скребок кінцевого поперечно-скісного типу виготовлено на масивному пластинчастому безсистемно-крайовому відщепі розмірами 6,8×3,8×2,2 см (рис. 28, 3). До цього ж типу можна віднести ще одне скреблоподібне знаряддя з грубомодельованим поперечно-скісним робочим краєм (рис. 28, 2) з вентральною підтескою. Воно сформоване на правильній трьохгранній сильно вигнутій в профіль пластині з відсіченою базальною частиною. Треба згадати про ще один кінцевий скребок на масивній двосхилій пластині (рис. 28, 4), а також про кінцевий скребок з крутою зубчастою ретушшю по одному з країв (рис. 28, 5; 30, 4). Ця ретуш формує хвилястий, спеціально ввігнуто-випуклий край, що міг мати акомодацийне призначення (для кріплення в руків'ї). Крім того, в колекції трапилася пластинка з крутою ретушшю на одному з поздовжніх країв (рис. 28, 6; 30, 2). Це базальна ділянка заготовки, більша частина якої втрачена. Ще одна пластина (фрагмент) досить видовжених пропорцій також має локалізовану ретуш на поздовжньому краю, але цілком іншого характеру – дрібнесенької псевдоретуші (рис. 28, 7).

На цьому ж стратиграфічному рівні горизонту В у північно-східній ділянці розкопу 2013 р. на глибині 0,7 м виявлено серію пластинчастих заготовок без спеціальної вторинної обробки (рис. 29; 30, 5–10). Тут присутні як широкі багатогранні заготовки (рис. 29, 1), ребристі (рис. 29, 3), двосхилі (рис. 29, 2, 5, 10; 30, 10), та трьохгранні пластини (рис. 29, 4, 6, 7, 10, 12–14), а також мікропластинки (рис. 29, 8, 10, 11). Пластинку на рис. 29, 11, можна трактувати також і як мікроскребок на поперечному торці заготовки. В колекції виробів перевідкладеного характеру, але які безумовно належать до культурного шару I, можна виділити великі масивні відщепи, окремі з яких мають негативи різцевих знятть і можуть визначатися як бокові поперечно-ретушні різці і одночасно як поздовжньо-базальні скобелі і як локалізовані скребла. Один трикутний багатогранно-паралельний відщеп використовувався, ймовірно, як ножеподібне знаряддя. Ще один відщеп, частково фрагментований, також має локалізовану вторинну обробку. До цієї групи знарядь належить також пластина з локалізованою ретушшю і скобелю на пластині, робоча виїмка якого знаходиться на куті поздовжнього і поперечного краю. Знаряддя використовувалося й в якості ножа з обушком-площадкою.

Усі ці знаряддя, як і загалом колекція культурного шару, білопатиновані, але не звітрілі, мало надщерблені і мало пошкоджені (крім патини). За технікою розщеплення і типологією головних знарядь (кінцеві скребачки, різці, ножеподібні та скреблоподібні інструменти) весь комплекс цього культурного шару цілком вписується у хронологічний та культурний діапазон фінальнопалеолітичного часу.

Висновки

Отже, опорна палеолітична стоянка Ванжулів I (Замчисько) належить до дуже перспективних пам'яток, приурочених до плейстоценової перигляціальної лесово-грунтової серії Північного Поділля. На стоянці виявлено три палеолітичні культурні горизонти, а також артефакти неоліт-енеолітичного віку та, можливо, бронзи.

Найдавніший (III) культурний горизонт середньопалеолітичного (мустьєрського) віку приурочений до надгорохівської соліфлюкційної пачки та частково верхньоплейстоценових лесів. Він корелюється з мустьєрськими шарами Ігровиці I, Великого Глибочка I і Пронятини. Швидше за все, мустьєрські мисливці проживали тут під час одного із потеплінь, коли формувався один із колодіївських ґрунтів. Стан збереження колекції артефактів з шару III вкрай незадовільний. Майже кожен кремій зазнав дуже сильного впливу мерзлотних процесів після того, як поселенці (неандертальці?) залишили стоянку. Оскільки поселення знаходилося на привододільному схилі, то можна припустити, що довший час ці артефакти знаходилися на поверхні – під впливом коливань температури, криогенезу, опадів, талих вод тощо. За новими датуваннями ТЛ, проведеними 2014 р. у лабораторії Гданського університету, культурний шар III знаходиться у відкладах, давніших 60 тис. р. тому.

Верхньопалеолітичний (II) культурний шар пов'язаний з верхньою порушеною делювіально-соліфлюкційними процесами частиною дубнівського викопного ґрунту. Його вік,

визначений термолюмінісцентним методом в лабораторії університету Марії Кюрі-Склодовської, становить 23 ± 3 тис. років (рис. 31), в лабораторії Гданського університету для нього отримана дата $32,6 \pm 4,8$ тис. р. тому. Зважаючи на значну кількість архаїчних рис у комплексі II шару, вірогіднішою видається друга дата. Попередньо технокомплекс справді можемо відносити до перехідних індустрій, або ж до ранньої пори верхнього палеоліту. На відміну від мустьєрського культурного горизонту, весь кремій цього шару добре збережений, непатинований, з гострими краями і ребрами, що свідчить про швидкі темпи акумуляції відкладів, що вкрили ці артефакти.

Перехідна чи рання пора верхнього палеоліту загалом датована часом 57–30 тис. р. тому. і співпадає з часом формування дубнівського (витачівського) викопного ґрунту [Веклич (ред.), 1984; Герасименко, 2004] – інтрестадіального потепління у верхньому плейстоцені. В археологічному аспекті другу половину цього періоду можна назвати перехідною фазою поміж середнім та верхнім палеолітом, що документується наявністю індустрій, які включають характерні ознаки каменеобробки як середнього, так і верхнього палеоліту. Час існування перехідного етапу визначається різними дослідниками по-різному, але загалом цей інтервал в наших широтах міститься поміж 40 і 30 тис. р. Пам'ятки з абсолютним датуванням 57–40 тис. р. тому в межах Східної Європи дуже рідкісні (якщо не враховувати кримське мустьє і деякі датування стоянок Молодового і Кормані зі знаком “більше”, наприклад – > 44 тис. р. тому).

Питання перехідної доби поміж середнім і верхнім палеолітом у Східній Європі (і не тільки) в останні десятиліття привертає посилену увагу серед спеціалістів [Аникович, 1991, 1999; Аникович, Анисюткин, Вишняцкий, 2007; Вишняцкий, 2008 та ін.]. Це викликано, насамперед, появою у Європі серії нових пам'яток, що датовані ранньою порою верхнього палеоліту. З'явилася людина нового фізичного типу – *Homo sapiens*, яка принесла з собою нову культуру в широкому розумінні цього терміну і нову технологію обробки каменю – у вузькому. Власне характер заміни/зміни техніки розщеплення кам'яної сировини періоду середнього палеоліту (епохи неандертальця) новою технікою верхнього палеоліту (епохи *Homo sapiens*) і є головною проблемою, яка постає перед дослідниками.

Деякі археологи (В. Степанчук, В. Коен, І. Сапожников) до ранніх перехідних індустрій в Україні відносять низку кримських мікоксських – Заскельну V (шари 4–1), Заскельну VI (Колосовську, 3–2 шари) та левалуа-мустьєрських стоянок – Кабазі II, Альошин Грот та ін. [Степанчук, Сапожников, 2010, с. 74]. Однією з найдавніших перехідних пам'яток є стоянка Сокірниця в Закарпатті, що має абсолютну дату 38 тис. р. [Усик та ін., 2004]. Окремі зі стоянок зіставляються з центральноєвропейським селетом (Королеве II, шар 2, Буран-Кая III, шар С) або ж з богунісьеном – Куличівка (нижні шари), чи з костенківсько-стрілецькими пам'ятками [Степанчук та ін., 2013, с. 178; Stepanchuk, Cohen, 2000–2001].

Традиційно, вслід за О. Чернишом, до перехідних комплексів у Придністер'ї відносять культурні шари Молодового V – 10, 10а, 10б, 9, хоч доказів для такого трактування дуже мало. Найважливіше, що мізерна кількість артефактів не дає підстав для культурно-історичної інтерпретації, навіть якщо ці матеріали залягали у “перехідних” верствах.

Матеріали культурного шару II Ванжулова I у певній мірі заповнюють хронологічну і культурно-історичну лаку ранньої пори верхнього палеоліту України. Власне у культурному аспекті індустрія II шару “зависає у повітрі”. Враховуючи дослідження М. Левчука, колекція цього горизонту нараховує більше 1 тис. одиниць, серед яких майже 100 знарядь праці, але характерних культуровизначальних ознак немає – ні оріньяку, ні селету, ні гравету чи богунісьєну. Це крупногабаритна призматична технологія з рудиментами левалуазької техніки (відщепного типу), з абсолютним домінуванням (понад 80 %) різних різців (архаїчних кутових, ретушних, багатофасеткових тощо) і мінімумом типових скребачок. В технологічно-культурному аспекті індустрія виглядає *нейтральною*, без типового інструментарію західно- чи центральноєвропейського верхньопалеолітичного гатунку – просто об'ємна призматична техніка продукування крупних пластин з різноманітними різцями – провідним типом знарядь.

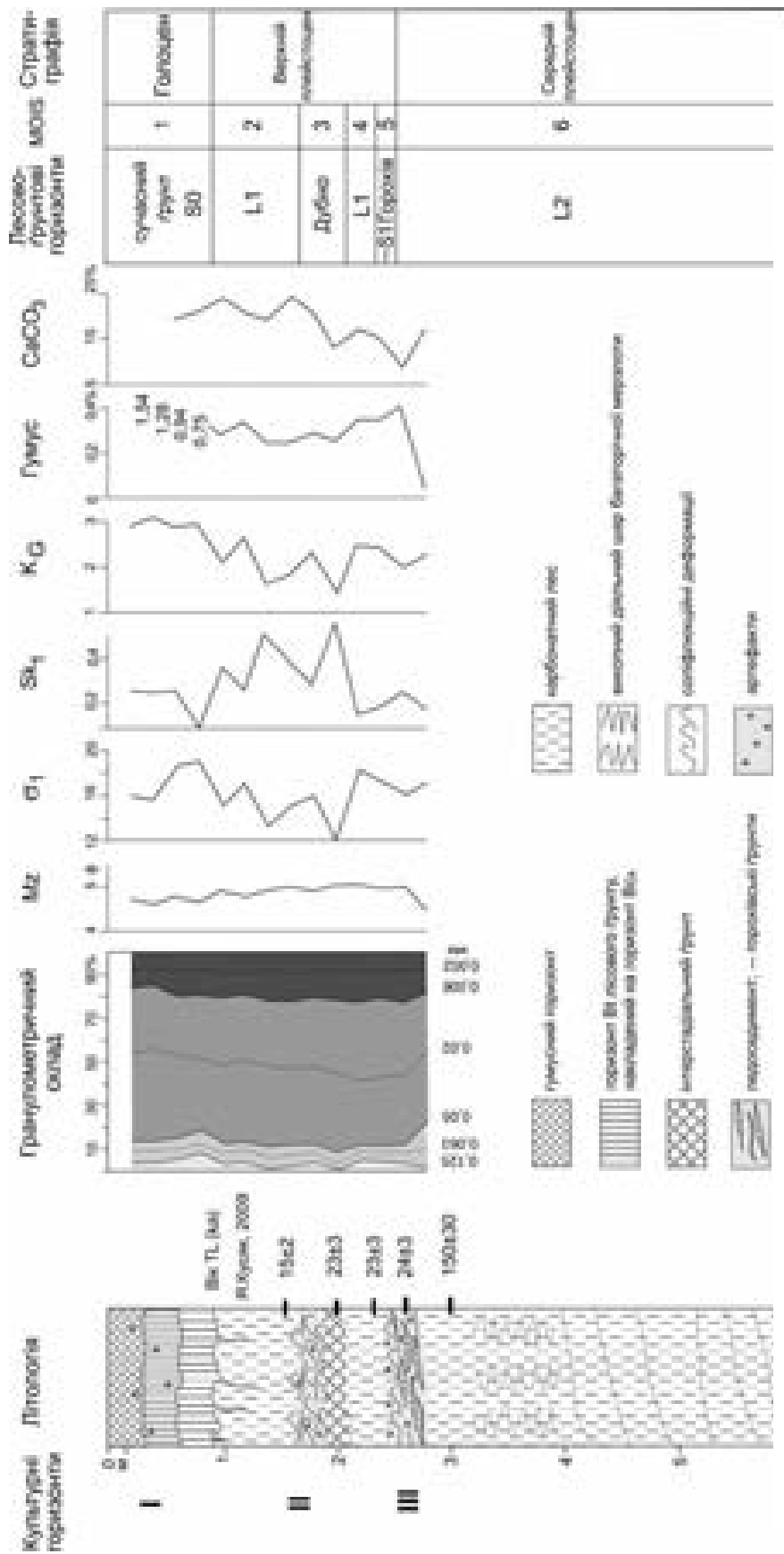

Рис. 31. Розріз Ванжулів І і деякі результати його аналітичного вивчення
 Fig. 31. Section of Vanzhuliv I and some results of its analytic researches

Найближчим і найточнішим аналогом для неї є технокомплекс III шару Куличівки в Кременці [Савич, 1995; Ситник, Коропецький, 2012], де також величезні призматичні нуклеуси, крупні паралельні пластини, але, окрім різців, там присутні також типові високі скребла, скребки на пластинах та круторетушовані ножеподібні пластини. Очевидно, не зважаючи на типологічні відміни, ці комплекси, що датовані понад 30 тис. р. тому, належать до кола однокультурних пам'яток початку верхнього палеоліту у Східній Європі.

Фінальноплейстоценовий (I) культурний шар не має чіткої стратиграфічної позиції і знаходиться фактично у горизонті В сучасного ґрунту. Кремені білопатиновані, часто антропогенно перевідкладені (глибока оранка). Вік горизонту оцінюється у 12–8 тис. років.

Оскільки не усі питання стратиграфії і культури Ванжулова I мають вичерпні відповіді, то, враховуючи велику перспективність пам'ятки, вона заслуговує на подальше вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

Аникович М.В.

1991 Ранняя пора верхнего палеолита Восточной Европы // Автореф. дис. док. ист. наук. – Санкт-Петербург. – 40 с.

1999 Начальная пора верхнего палеолита Восточной Европы // *Stratum plus. Культурная антропология. Археология.* – Кишинев. – С. 11–30.

Аникович М.В., Анисюткин Н.К., Вишняцкий Л.Б.

2007 Узловые проблемы перехода к верхнему палеолиту Евразии. – Санкт-Петербург. – 335 с.

Богуцький А.Б.

1990 Основные палеокриогенные этапы плейстоцена юго-запада Восточно-Европейской платформы // Четвертичный период : методы исследования, стратиграфия и экология. Тез. VII Всесоюз. совещ. – Таллинн. – Т. 1. – С. 65–66.

Богуцький А., Волошин П.

2012 Інженерно-геологічна характеристика лесово-ґрунтової серії опорного розрізу Ванжулів (Подільська височина) // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – Львів. – Вип. 40. – Ч. 1. – С. 114–122.

Богуцький А., Ситник О., Ланчонт М., Федорович С., Стандзіковський К., Томенюк О.

2014 Опорний розріз Буглів V та його значення для вивчення однойменної палеолітичної пам'ятки // МДАПВ. – Вип. 18. – С. 87–96.

Веклич М.Ф. (ред.)

1984 Палеогеографические этапы и детальное стратиграфическое расчленение плейстоцена Украины (Состав.: М.Ф. Веклич, Н.А. Сиренко и др.). – Киев : Наукова думка. – 32 с.

Вишняцкий Л.Б.

2008 Культурная динамика в середине позднего плейстоцена и причины верхнепалеолитической революции. – Санкт-Петербург. – 250 с.

Герасименко Н.П.

2004 Розвиток зональних ландшафтів четвертинного періоду на території України: Автореф. дис... д-ра геогр. наук: 11.00.04; НАН України. Ін-т географії. – К. – 40 с.

Ласкарев В.Д.

1903 Фауна бугловских слоев Волыни // Тр. Геол. ком. Новая серия. – СПб. – Вып. 5. – 142 с.

1914 Геологические исследования в Юго-Западной России (Общая геологическая карта Европейской России, лист 17-й) // Тр. Геол. ком. Новая серия. – Вып. 77. – 710 с.

Левчук М.Р.

1990 Ванжулів I – нова палеолітична пам'ятка Північно-Західного Поділля // Тези доповідей і повідомлень I-ої Тернопільської обласної наукової історично-краєзнавчої конференції. – Тернопіль. – Ч. 1. – С. 20–23.

1997 Пізньопалеолітичний шар Ванжулова I // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль. – С. 72–83.

Савич В.П.

- 1995 Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки у м. Кременці // МДАПВ. – Вип. 6. – Львів. – С. 22–31.

Ситник О.

- 2000 Середній палеоліт Поділля. – Львів. – 372 с.

Ситник О., Богущкий А., Коропецький Р., Томенюк О., Ланчонт М., Кусяк Я., Мадейська Т.

- 2011 Нові датування та геологічно-археологічні дослідження палеолітичної стоянки Пронятин // МДАПВ. – Львів. – Вип. 15. – С. 257–279.

Ситник О., Коропецький Р.

- 2012 Куличівка: культурний шар III // МДАПВ. – Львів. – Вип. 16. – С. 361–430.

Степанчук В.М., Сапожников І.В.

- 2010 Природа і людина в середньому й верхньому плейстоцені України: основні тренди заселення та культурної динаміки // Кам'яна доба України. – Вип. 13. – Київ. – С. 72–85.

Степанчук В.М., Матвіїшина Ж.М., Ришов С.М., Кармазиненко С.П.

- 2013 Давня людина: палеогеографія та археологія. – Київ: Наукова думка. – 208 с.

Усик В.І., Кулаковська Л.В., Монігал К., Герасименко Н.П., Матвіїшина Ж.М., Кононенко О.М., Ковалюх М.М.

- 2004 Верхній палеоліт Закарпаття // Кам'яна доба. – Київ: Шлях. – Вип. 5. – С. 99–111.

Цись П.М.

- 1962 Геоморфологія УРСР. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту. – 224 с.

Łanczont M., Bogucki A.

- 2007 High-resolution terrestrial archive of climatic oscillations during Oxygen Isotope Stages 5–2 in the loess-palaeosol sequence at Kolodiiv (East Carpathian Foreland, Ukraine) // Geological Quarterly. – Vol. 51 (2). – P. 105–126.

Stepanchuk V., Cohen V.

- 2000–2001 The Kremenečian, a middle to upper Paleolithic transitional industry in the Western Ukraine (Preliminary results of typological and technological reevaluation of the Kulychivka layer III industry) // Prehistoire Européene. – Vol. 16–17. – P. 75–110.

***Olexandr SYTNYK, Andriy BOGUCKI,
Maria ŁANCZONT, Teresa MADEYSKA,
Ruslan KOROPETSKYI, Olena TOMENIUK***

VANZHULIV I – KEY PALEOLITHIC SITE OF VOLHYN-PODILLIA

Key Paleolithic site Vanzhuliv I (Zamchysko) belongs to perspective monuments which related to Pleistocene periglacial loess-soil series of Northern Podillia. The site was discovered by M. Levchuk in 1986. There are three Paleolithic cultural layers and the artefacts of Neolithic-Eneolithic and maybe Bronze ages were detected on the site.

The eldest (III) cultural layer has Middle Paleolithic (Mousterian) age and related to solifluctional horizon above the Horokhiv fossil soil complex and partly to Upper Pleistocene loesses. It can be correlated with Mousterian layers of Ihrovytsia I, Velykyi Glybochok I and Proniatyn. Rather, Mousterian hunters lived here during one of warming, when one of Kolodiiv soil was formed. Condition of conservation of collections of artefacts from layer III is highly unsatisfactory. Almost every flint has undergone very strong influence of permafrost processes since settlers (the Neanderthals?) left the site. Whereas the settlement was on the top of slope, it may be assumed that these artefacts were located on the surface during long time – under the influence of temperature fluctuations, cryogenesis, precipitation, melt waters etc.

Upper Paleolithic cultural layer (II) associates with upper part of Dubno fossil soil, disturbed by deluvial-solifluctional processes. Its age, defined by TL-method is about 23±3 and 32,6±4,8 kyr BP.

Second date 32 kyr BP appeared more probable, because it is confirmed by “archaic” features of Upper-Paleolithic technique (with the elements of flake Levalloise). Unlike the Mousterian cultural horizon, the whole complex of flint artifacts from this layer is well-preserved, non-patined, with sharp edges and crests, which is an indication of high rate of accumulation of deposits, which covered these artifacts.

Final-Pleistocene (I) cultural layer has not clear stratigraphic position and is situated, in fact, in the horizon B of modern soil. Flints with white patina are often re-deposited by anthropogenic factors (deep plowing). Age of this horizon is estimated as 12–8 kyr BP.